

PER OLOF SJÖSTRAND

Den heliga Signil på Signilskär

Ålands hav är lynnigt. Det kan snabbt förvandlas från spegelblank idyll till stormpiskad häxkittel. Stadig och bärbar is kan kvickt gå upp eller bli ogenomtränglig issörja eller svåröverkomlig packis.¹ Ute i sagda hav, cirka 15 kilometer västerut från Eckerö storslagna post- och tullhus, finns Signilskär. Namnet hänför sig såväl till hela gruppen klippor och skär som till den största av dem, en kal, skoglös liten holme.² Geografiskt, kyrkligt och kulturellt har Signilskär sedan medeltiden varit sammanhörande med Eckerö.³ Livet i äldre tider här ute måste varit kärvt, särskilt under menförestider då kontakten med fastlandet bröts och post och resande uteblev.⁴

-
1. Broge Wilén, *Postfärder över Ålands hav och de åländska öarna* (Stockholm 1985), s. 6.
  2. Lars Wilhelm Fagerlund, *Signilskär* (Helsingfors 1923), s. 5. Detta alster rör sig om ett förutgivet särtryck ur Lars Wilhelm Fagerlund, *Anteckningar rörande samfärdseln mellan Sverige och Finland över Ålands hav och åländska öarna*, Åland VIII (Helsingfors 1925).
  3. Åsa Ringbom & Christina Remmer, *Ålands kyrkor. Volym I. Hammarland och Eckerö* (Mariehamn 1995), s. 168. Förbryllande nog tillräknas Signilskärsarkipelagen numera Hammarlands kommun, vilket kommer sig av en kameral felskrivning kring sekelskiftet 1900 som kom att kvarstå i den sista jordeboken 1905. Lantmäteriet har allt sedan dess hållit fast vid detta och avstyrat återkommande försök från Eckerös sida att få förhållandet rättat. Signilskärsborna återfinns i Eckerö kyrkböcker alltifrån de äldsta bevarade böckerna från 1700-talets början fram till att de sista fastboende lämnade skäret på 1930-talet. Eckerö och Hammarland har en gemensam historia såtillvida att Eckerö fram till år 1877 utgjorde en kapellförsamling inom Hammarlands pastorat. Ringbom & Remmer, *Ålands kyrkor*, s. 166–168, 174–175, argumenterar för att Eckerö också tidigare utgjort en självständig kyrksocken under medeltiden, men förbiser därvid att termen ”socken” i de anförda breven från 1400-talet respektive de äldsta kronoräkenskaperna från slutet av 1530-talet i det förra fallet kan syfta och i det senare fallet syftar på en världslig förvaltningssocken. Jfr Markus Hiekkänen, *Finlands medeltida stenkyrkor*, övers. Camilla Ahlström-Taavitsainen (Stockholm 2020), s. 460.
  4. Wilén, *Postfärder över Ålands hav*, s. 16–17.

Namnet Signilskär framträder i äldre tid i former som vittnar om att det är efter ett kvinnligt lokalhelgon knutet till det medeltida sjöfararkapellet på skäret. I det följande utforskas denna helgontradition och dess bredare historiska bakgrund. Som sig nödvändigtvis bör i det äldrehistoriska magra källäget är ansatsen mångvetenskaplig.⁵ Ämnets något tilltrasslade historiografi sätts under luppen. Den historiska undersökningen berör såväl hagiografi, folkloristik, ortnamn, lingvistik, arkeologi som numismatik. Traditionen i fråga går knappast tillbaka på någon verklig person utan knyter an till en bredare helgongenre. En bärande hypotes är att helgonet Signil är en franciskansk skapelse utifrån ett behov av ett personifierat helgon i anslutning till sjöfararkapellverksamheten som inleddes på 1200-talet, i detta fall närmare bestämt med avseende på de riskfyllda färderna över Ålands hav. Bruket av olika typer av källor syftar givetvis till att ge stabilast möjliga underlag för studien.⁶

Försel

Till att börja med något om Signilskärs kommunikativa betydelse. Sedan gammalt hade kungarna rätt till såväl gästning som friskjuts för både varor och personer på böndernas bekostnad, vilket också missbrukades. Gästning och skjutsning reglerades på ett allmänt plan i Alsnö stadga 1280. Den åländska förselskyldighetens uppkomst och äldre omfattning är okända, den framträder närmare först i början av nya tiden. Åland har alltifrån urtid utgjort en brygga mellan fastlanden i öster och väster, men med den nordiska riksbildningen och Finlands integrering i det svenska politiska systemet under tidig medeltid måste trafikströmmen ha ökat väsentligt. Kristendomens etablering å sin sida medförde vallfärder också över Åland till olika mål, inte minst till S:t Olofs grav i Nidaros/Trondheim i Norge.⁷

5. Jfr Louise Berglund & Agneta Ney, *Historikerns hantverk. Om historieskrivning, teori och metod* (Lund 2015), s. 118, 169, 187.

6. Maria Ågren, 'Källkritik', Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red.), *Metod. Guide för historiska studier*, andra upplagan (Lund 2022), s. 63–64. Som Ågren konstaterar är källpluralismens outtalade förutsättning förstås att det funnits och finns en oberoende verklighet som det går att nå kunskap om genom att studera olika spår av den. För den som inte godtar den förutsättningen är komplettering och kombination av olika källor inte meningsfull.

7. S:t Olofs grav i Nidaros/Trondheim anses ha varit Nordens i särklass mest besökta pilgrimsmål under medeltiden. Överlag var S:t Olof det populäraste helgonet i

Ärkebiskop Peters 1335 påbjudna omdisponering av det åländska sältiondet tyder på att prästgårdarna var belastade av en betydande trafik. Närmare regleringar tillkom först på 1500-talet, då en bonde förmåddes att fast bosätta sig på Signilskär till gagn för resandeströmmen över Ålands hav. Hur pass stationär och omfattande en medeltida bosättning kan ha varit på Signilskär är osäkert. Det troligaste vore att skären sedan gammalt endast bevistades under jakt- och fiskesäsongerna i högst primitiva förhållanden, medan trafikerande strök förbi nu som då, antingen seglande eller färdande på isen, och stundom kunde bli strandsatta här en tid. Den åländska skjutsningen ålåg tredingarna. Medan Sunds treding handhade trafiken i öster skötte de två andra tredingarna trafiken på centrala Åland och i väster. Fram till senare 1500-talet föll förseln över Ålands hav huvudsakligen på Väddö i Roslagen och Eckerö på Åland. Från 1630-talet gällde det såväl resenärer som post.⁸

Norden. Också Uppsala domkyrka räknade honom som sitt dedikationshelgon jämte S:t Erik och S:t Lars. Som de nordiska sjömännens helgon spreds han inte minst med den gotländska handeln. S:t Olof anses också ha varit det populäraste helgonet i det finländska stiftet, så särskilt bland den svensktalande befolkningen; han var skyddshelgon för landskapen Åland, Satakunda och Nyland. På Åland är Jomala kyrka och Lemböte sjöfararkapell tillägnade honom. Tryggve Lundén, *Svenska helgon* (Stockholm 1972), s. 230; Tryggve Lundén, *Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrundare. En bok om Sveriges kristnande* (Storuman 1983), s. 228–229, 319, 442, 485–491; Kauko Pirinen, *Suomen kirkon historia 1, Keskiäika ja uskonpuhdistuksen aika* (Porvoo, Helsinki & Juva 1991), s. 168–169; Anders Fröjmark, 'Från Erik pilgrim till Erik konung. Om helgonkulten och Sveriges kristnande', Bertil Nilsson (red.), *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv* (Uppsala 1996), s. 197; Carl Henrik Martling, *En svensk helgonkrönika* (Skellefteå 2001), s. 9, 95–103; Bertil Nilsson, 'Kyrka och lärdom', Jakob Christensson (red.), *Signums svenska kulturhistoria. Medeltiden* (Lund 2004), s. 142; Lars Rumar (red.), *Helgonet i Nidaros. Olavskult och kristnande i Norden* (Stockholm 1997).

8. Reinhold Hausen, 'Spridda uppgifter om navigationen samt lots- och bäkväsendet vid Finlands sydkust under äldre tider', *Fennia* 14 (1899:6), s. 12; Valdemar Nyman, 'Åländskt 1300-tal', *Åländsk odling* 1948, s. 41, 45; Erik Bertell, *Skattedistrikt och förvaltningsområden på Åland under tidigt 1500-tal* (Mariehamn 1983), s. 187–191; Wilén, *Postfärder över Ålands hav*, s. 11–12, 17–20; Carl Ramsdahl, *Det åländska folkets historia. II:1 Under Gustav Vasa och hans söner samt stormaktstiden* (Mariehamn 1988), s. 49; Ringbom & Remmer, *Åländs kyrkor*, s. 167–168; Stig Dreijer, *Det åländska folkets historia. III Frihetstiden och den gustavianska tiden 1721–1808* (Mariehamn 2006), s. 207–244; Åsa Ringbom, *Åländska kyrkor berättar. Nytt ljus på medeltida konst, arkitektur och historia* (Mariehamn 2010), s. 63, 117; Jan Samuelsson, *Det åländska folkets historia. II:2 Stormaktstiden från slutet av 1500-talet till 1721* (Mariehamn 2015), s. 65–94.

Helgonkult

Den kristna kyrkans etablering innebar en enorm förändring, i yttre mening tydligast skönjbar genom byggandet av kyrkor och kapell, som, oavsett om uppförda i sten eller trä, konstfulla eller enkla, var något helt nytt i landskapet. De var primärt avsedda för kollektiv gudstjänst och enskild tillbedjan, även om andra funktioner tillkom efter hand.⁹

Med sockenväsande och kyrkobyggande inkom även den katolska helgonkulten. Bygdesamhället fick också sina helgon, män och kvinnor som blev föremål för vördnad och kult efter sin död. Varje bygd hade sitt eller sina helgon, alltifrån allmänkristna sådana till rent lokala företeelser. Åtskilliga helgon över hela kristenheten började som helt inofficiella lokala kultfigurer.

Helgonen levde hos Gud och verkade som förbedjare och utförde Gudsrikets gärningar, såsom att bota sjuka och uppväcka döda. De representerade de kristna livsidealen och manade till efterföljd; deras legender sågs inte som historiska källor utan uppbyggliga berättelser. Modernt källkritiskt tänkande och en gräns mellan naturligt och övernaturligt hörde inte till bilden. Som bevis för helgonskap uppfattades postuma mirakler. Helgon var något man blev först efter sitt jordeliv, vilket kunde ha innehållit märkvärdiga inslag eller fått ett uppseendeväckande slut. Månget helgons verkliga jordeliv eller överhuvudtaget fysiska existens har förblivit mer eller mindre dunkelt för eftervärlden, medan den postmortala karriären givit desto större utslag och egentligen är det historiskt väsentliga i sammanhanget.

En skillnad bör göras mellan liturgisk/kyrklig respektive folklig nivå. Sedan äldsta kristen tid ute i Europa krävde en legitim offentlig helgonvördnad att åtminstone en lokal kyrka sanktionerade den; helgonet måste "kanoniseras" (av insättandet av ett namn i en *canon*, en lista), senare kunde enskilda biskopar ge tillåtelse för religiösa festiviteter till den dödes ära. Från och med 900-talet kom kanoniserandet allt mer under påvlig kontroll och en formell kanonisationsprocess utvecklades. År 1234 infogades med påven Gregorius IX:s *Liber Extra* i den kanoniska rätten påvens exklusiva befogenhet att avgöra helgonskap. Detta följdes dock inte alltid utan även den äldre praktiken med

---

9. Martin Berntson, Bertil Nilsson & Cecilia Wejryd, *Kyrka i Sverige. Introduktion till svensk kyrkohistoria* (Skellefteå 2012), s. 31.

erkännande av den lokale biskopen levde kvar. Stundom kunde den påvliga kanonisationen föregås av en så kallad saligförklaring eller beatifikation, vilket innebar att relikerna fick skrinläggas och helgonet frisas inom ett begränsat område. Den påvliga kanonisationsprocessen som färdigutbildades under senare 1200-talet med den kyrkliga rättsvetenskapens utveckling var synnerligen tungrodd och kostsam. Det enda vederbörligen påvligt kanoniserade medeltida svenska helgonet är Birgitta Birgersdotter (d. 1373). Som hennes förnämsta högtidsdag ("Brittmässa") utsågs inte, såsom annars brukligt, hennes dödsdag den 23 juli utan kanonisationsdagen den 7 oktober, vilket sätter fingret på den vikt som faktiskt fästes vid den påvliga helgonförklaringen. En rad andra påbörjade svenska senmedeltida kanonisationsprocesser kom slutligen av sig genom reformationen, däribland för Åbobiskopen Hemming (d. 1366) som hunnit bli påvligt saligförklarad 1499 och högtidligen skrinlagd i Åbo 1514.

De alltmer centraliserade auktoritetsanspråken konkurrerade dock aldrig ut folkliga föreställningar om vem som skulle vördas som helgon. Helgonskapet gick ofta så att säga nerifrån upp. Det började med högst lokal tillbedjan, medan en allt vidare spridning krävde godkännande på allt högre nivåer inom den kyrkliga hierarkin. Omvänt har det även varit möjligt med rent folkliga helgon utan något egentligt erkännande överhuvudtaget på liturgisk nivå. Sådana helgon stannade också på en högst lokal nivå och deras kulter är blott fragmentariskt kända av eftervärlden.

Den samlade helgonfloran framstår som högst brokig och spretig. Trots skillnaden mellan de "etablerade" av kyrkan erkända helgonen på kyrkväggar med mera, kanoniserade eller beatificerade/saligförklarade av påve eller biskop, och de folkliga helgonen som levde i folktraditionen fanns beröringspunkter, ett underliggande gemensamt mönster, vävt av samma varp. Vallfärdandet och offrandet var likadant, samma tankar låg bakom. Alla helgon var trons människor, Gudsvittnen. De folkliga helgonen bildar ett oöverskådligt heterogent virrvarr av märkliga gestalter ur folkets liv. De hölls dock i ära i bygden och företer stundom ännu kvarlevande materiella och immateriella spår. Några var rent lokala, några andra var kända i andra länder och hade genom någon nyck fått en enskild lokal etablering på längre avstånd. Av särskilt intresse i sammanhanget är att en viss hävdad koppling till de brittiska öarna förmärks återkommande.

Till vördnaden inför helgonen (*reverentia*) hörde medvetandet om att man kunde och borde vända sig till dem med böner och votivoffer för läkedom eller räddning ur fara. Till helgonens ära diktades legender, vilka kunde existera endast muntligt långa tider innan de nedtecknades och bearbetades för att svara mot olika samtida syften.¹⁰

Ett helgons gravplats var viktig. Om biskopen givit sitt godkännande kunde graven öppnas och den döde upplyftas (*elevatio*), varvid en ny och mer hedersam förvaringsplats gjordes i ordning för kvarlevorna. Ofta lades de i ett särskilt skrin på eller i anslutning till ett altare (*translatio*). Helgonets årliga festiviteter var dödsdagen (*anniversarium*) och translationsdagen. Det är från helgonens dödsdagar som namnsdagskalendern härstammar. Om helgonet med tiden blev mycket populärt skrevs formliga biografier (*vitae*) och mirakelsamlingar, vilka sammanfördes i en gudstjänstordning (*officium*). På olika håll kunde helgonens festdagar ha skilda festgrader.

De svenska helgonen från 1000–1200-talen var utpräglade bygdehelgon; deras kulturer reflekterade den lilla makten och det lilla samhället. De fanns nära folket och hölls vid liv i små kyrkor av rykten, legender och bön. Invånarna i trakten hade kanske aldrig ens sett stiftets biskop, men kände till det lokala helgonet.

Varje kyrka och kapell hade ett patronats- eller tillägnelsehelgon, som bestämdes av biskopen, troligen i förhandling med präst och församling. Detta helgon var känt i folkmun eftersom kyrkan benämndes med helgonets namn. Vilket helgon kyrkor och kapell varit tillägnade framgår inte alltid av medeltida källor och senare uppgifter kan vara otillförlitliga. En kyrkobyggnads patronats- eller tillägnelsehelgons dödsdag, som exempelvis S:t Olofs den 29 juli, var en stor festdag, inte sällan förenad med marknader. Detsamma gällde kyrkmässodagen, det årliga firandet av kyrkans invigningsdag.

Helgonkulten ingick i det färdigutbildade system av liturgi och lära som följde med kristendomens antagande, men kom som en partikula-

10. Ordet *legend* kommer av medeltidslatinets *legenda*, en (samling av) helgonberättelse(r) och liknande som upplästes på respektive helgons äminnesdag, egentligen neutral pluralis av *legendus*, 'som bör läsas', till latinets *legere*, 'plocka, välja, läsa'. Ordet bör förstås med viss urskiljning. Å ena sidan avses rörande katolska förhållanden en uppbygglig berättelse om ett helgons eller annan helig persons (föredömliga) liv och leverne och å andra sidan, utifrån att helgonlegenderna ofta utsmyckades med diktade tillägg, mera allmänt en berättelse med otroliga och osannolika inslag. *Svenska Akademiens ordbok*, <https://www.saob.se/>, 'legend'.

ristisk företeelse att anpassas efter nordiska förhållanden och bidrog till att skapa lokal identitet och hemkänsla.¹¹ Hagiografin (av grekiska *hagios* 'helig' och *graphein* 'skriva') är kunskapsområdet som handlar om att skriva och studera helgonens liv och kulter.¹² Reformationen på 1500-talet gick hårt åt den katolska helgonläran. Ärkebiskop Laurentius Petri dömde ut helgonofficierna som "ovärdiga att sjungas i Kristi kyrkor". De gamla liturgiska böckerna drogs in, av många gjordes i stället pergamentspärmar till Gustav Vasas räkenskaper. Vidskepligt avguderer såsom offer och vallfärder till källor tillägnade helgon var en styggelse för den högre protestantiska kyrkoledningen.¹³

Den heliga Signil

Provinsialläkaren F. W. Radloff (1765–1838) uppger i sin 1795 utgivna Ålandsbeskrivning att det fanns två lotsar på Signilskär, understödda av kronan med säd och pengar för att vara i stånd att biträda resande som ofta var nödsakade att stanna där vid motvind eller menföre. På norra delen av skäret fanns byggnadsrester av gråsten, vilka uppgavs vara efter ett kapell: men, skriver Radloff, "at en Princessa Signild bygt detsamma är nog osäkert".¹⁴

Mångsysslaren Mathias Weckström (1803–1873) skriver i sitt geografiskt-statistiska lexikon över Åland från 1852 att "somliga" härleder

-
11. Eric W. Kemp, *Canonization and Authority in the Western Church* (Oxford 1948); Pirinen, *Suomen kirkon historia*, s. 168–169; Lundén, *Svenska helgon*, s. 7–8, 12; Fröjmark, 'Från Erik pilgrim till Erik konung', s. 387–390, 395, 414; Anders Fröjmark, 'De nordiska helgonkungarna och deras kult intill år 1248', Bertil Nilsson, *Sveriges kyrkohistoria 1. Missionstid och tidig medeltid* (Stockholm 1998), s. 194; Anders Fröjmark & Christian Krötzel, 'Den tidiga helgonkulten', Göran Dahlbäck (red.), *Kyrka – samhälle – stat. Från kristnande till etablerad kyrka*, Historiallinen arkisto 110 (1997:3); Sven-Erik Pernler, *Sveriges kyrkohistoria 2. Hög- och senmedeltid* (Stockholm 1999), s. 84; Martling, *En svensk helgonkrönika*, s. 7–11; Dick Harrison, *Jarlens sekel. En berättelse om 1200-talets Sverige* (Stockholm 2002), s. 441–449; Dick Harrison, *Norstedts Sveriges historia 600–1350* (Stockholm 2009), s. 178–183, 186–187; Dick Harrison, *Sveriges medeltid* (Stockholm 2020), s. 141–142, 159–164, 264, 276–278; Nilsson, 'Kyrka och lärdom', s. 139–141; Berntson, Nilsson & Wejryd, *Kyrka i Sverige*, s. 27. Av kardinalbiskopen och pävliga legaten Vilhelm av Sabinas statuter vid Skänninge möte 1248 framgår att de svenska biskoparna ännu inte hade *Liber Extra* eftersom de påbjöds att införskaffa den inom ett år, något som i realiteten kan ha dröjt längre i de olika stiftet, för att nu inte tala om dess konsekventa tillämpning på alla skilda områden
  12. Donald Attwater, *The Penguin Dictionary of Saints*, 2nd edition revised and updated by Catherine Rachel John (Harmondsworth 1983), s. 23.
  13. Lundén, *Svenska helgon*, s. 27; Martling, *En svensk helgonkrönika*, s. 38.
  14. Fredric Wilhelm Radloff, *Beskrifning Öfver Åland* (Åbo 1795), s. 103.

namnet Signilskär av ”Drottning Signild” som skulle ha byggt det kapell vars gråstensruiner ännu är synliga. Dessa ruiner var enligt Weckström troligen ”qvarlefvor af någon under vikingatiden begagnad bostad, omgifven av en liten inhägnad, som troligen begagnats till begravningsplats för de under sjöresan aflidne”. Att namnet Signilskär vore av ”signal” emedan en sådan skulle ges med en kanon om havets beskaffenhet vintertid förkastas av Weckström eftersom namnet hade funnits redan innan en kanon hämtades hit år 1790.¹⁵

Att namnet var av ”signal” hävdades vid samma tid av Hammarlandsprosten P. U. F. Sadelin (1788–1856), som inte kände till äldre belägg för det än 1650. Han var heller inte bekant med när skäret fått någon åbo. Utifrån läget tänkte han sig att kanske redan romarna besökt skäret. Åtminstone på vikingatiden måste det ha haft påhälsningar av sjöfarare, vilka måhända då uppförde kapellet. På skäret fanns rester av en byggnad av gråsten utan murbruk, 12 $\frac{3}{4}$ alnar lång, 40 $\frac{3}{4}$ bred, 3 hög, troligen hade den varit täckt med bräder. Den omgavs av en borggård med en lång mur av gråsten som på norra sidan varit anlagd på 11 $\frac{1}{2}$ alns avstånd från själva huset, på övriga sidor var detta avstånd endast 3 alnar. Under denna omhägnad löpte på västra sidan en ränna för vattnets avledande från den instängda gården. Troligen hade byggnaden varit brukad av sjöfarare som andaktsrum och borggården till begravningsplats för under resan avlidna. På gården hade påträffats ett mänskoben. Enligt ”en gammal sägen på ön” ska en drottning som flytt undan en fiende ha byggt detta kapell. Sadelin räknar upp alla skär, kobbar och grund tillhörande Signilskär, 32 enheter, om vilka sägs att alla är endast kala klippor och stengrund.¹⁶

-
15. Mathias Weckström, *Geografiskt-statistiskt lexikon öfver Finland. Åland* (Åbo 1852), s. 54. Den 1790 till skäret hämtade kanonen nämns också i Radloff, *Beskrifning Öfver Åland*, s. 103.
  16. Pehr Ulrik Ferdinand Sadelin, 'Signilskär I–II', *Finlands Allmänna Tidning* 1–2.3.1853. Det bör påpekas att termen ”vikingatiden” hos Weckström och Sadelin så relativt tidigt som på 1850-talet knappast rakt av ska förväxlas med det av dansken J. J. Worsaae 1873 och svensken Oscar Montelius 1877 knäslagna periodbegreppet ”vikingatiden” för tiden ca 750/800–1050/1100. Termen ”vikingar” var sällan använt på svenskt språkområde före tidigare 1800-talet. ”Vikingatiden” var ett barn av spirande romantisk nationalism, folksjäl, kulturella rötter, starka stater och 1809 års svenska intellektuella trauma. Anna Wallete, *Sagens svenskar. Synen på vikingatiden och de isländska sagorna under 300 år* (Malmö 2004), s. 269–270; Harrison, *Sveriges medeltid*, s. 59–61. Det blir därmed mera öppet hur Weckström och Sadelin egentligen närmare placerade epoken kronologiskt.

Sadelins beskrivning från 1853 är värdefull eftersom ruinen då ännu var någorlunda intakt. Omräknat till meter blir kapellets murtjocklek cirka 1,5 m, längden 7,7 m, bredden 6,5 m och höjden 1,8 m. Av särskilt intresse är uppgifterna om avsaknaden av bruk i muren och den inhägnade gårdens ("borggårdens") funktion som gravplats för omkomna under sjöresan med fynd av mänskoben därstädes. Enligt en mätning av Reinhold Hausen 1890 motsvarar proportionerna väl de av Sadelin givna för kapellets innermått. Enligt Hausen var kapellet 9,0–9,2 m långt och 7,3–8,2 m brett medan de korresponderande innermåten var cirka 7,0–7,4 m och 5,7–6,3 m. Också höjden stämmer med Sadelin. Troligen var endast västdörren bevarad, inga fönster antyds.¹⁷

I en 1899 publicerad artikel, baserad på ett föredrag två år tidigare, noterade Reinhold Hausen att enligt åborna på skäret hade namnet Signilskär sitt upphov i att "det för långa tider tillbaka varit en engelsk prinsessa vid namn Signel eller Signella, som, flyende för fienden, här ankrat med sin flotta och gifvit skäret sitt namn". Historien känner dock inte till någon vare sig engelsk eller annan prinsessa med namnet Signil, än mindre att en sådan haft något i Östersjön att beställa. Man finge därför enligt Hausen hänvisa denna uppgift till samma område som återfinns i teologiprofessorns i Åbo, Petrus Bångs (1633–1696) berättelse i dennes vidlyftigt patriotiska svenska kyrkohistoria från 1675 om uppkomsten av namnet Åland. Enligt Bång hade en drottning en gång med sin flotta under en svår storm seglat förbi Åland, och då överraskad och hänryckt vid åsynen av den fagra ön utropat "Åh land! Åh land!"

Hausen ville i stället "på en annan väg" komma till en förklaring av namnet Signilskär. Till att börja med pekade han på den för färdande över Ålands hav bekanta Hellmans fyr på Signilskär: "Utan tvivel har enhvar, som härvid kommit att fästa sig vid namnet på denna fyr, antagit att fyren blifvit uppkallad efter någon på platsen i tiden bosatt fyrvaktare eller lots med namnet Hellman." Så har dock skäret inte alltid hetat, utan det har tidigare haft ett mycket intressantare namn. I ett brev av Per Brahe från 1650 till förmån för en på Signilskär bosatt åbo bär skäret namnet "Heligman". Detta sammanställde Hausen vidare med att då ögruppen första gången nämns i källorna år 1538 kallas den "Sancta Signilskär", vilken form också förekommer i ett brev av Gustav Vasa 1545 och ett dito av Johan III 1574.

17. Ringbom & Remmer, *Ålands kyrkor*, s. 168–169.

Härtill lade Hausen att ”mansnamnet Signil, enligt Ålands äldre jordeböcker, var ett icke ovanligt namn på Åland”. Detta ledde fram till ”det högst sannolika antagandet” att

för mycket länge sedan, redan under medeltiden, en förmodligen från det närbelägna Eckerö hemmahörande man vid namn Signil flyttat ut till dessa skär och där, enligt tidens fromma sed, bosatt sig som eremit (i folkspråket *helig man*), måhända i afsikt att öfva barmhertighet mot menniskor, som af omständigheterna nödställda fördes till dessa klippor

Hausen menade vidare att denne Signil

måhända haft sin första torftiga boplats på den ytterst mot hafvet belägna klippan, som efter honom fått ärfva namnet Heligman, samt att han längre fram, flyttat öfver till det närbelägna hufvudskäret och där möjligen upprest det lilla stenkapellet, hvars ruiner än idag varnas å denna ö, hvarvid hela ögruppen efter honom blifvit uppkallad med namnet Signilskär.

Att kapellet, som i tiden uppförts av löst på varandra lagda lämpliga stenar utan något bindemedel, har ”en mycket hög ålder” bevisades av en sommaren 1896 av Hausen påträffad ”liten tingest” i ”en bärgsspringa inom kapellets murar”. Föremålet var ett ensidigt prägladt silvermynt, sannolikt en Stockholmspenning härrörande från tiden mellan senare delen av 1300-talet fram till inemot medeltidens slut.¹⁸

År 1923 utgav åländske landshövdingen L. W. Fagerlund (1852–1939) ett utförligt arbete om Signilskär. Här återgår åbornas berättelser om en engelsk prinsessa, Signel eller Signella, som var på flykt undan fiender och här fann en hamn och skydd för sig och sin flotta. Som ett tack för räddningen lät hon bygga kapellet, av vilket rester ännu kvarstod. Hausens alternativa förklaring av skärets namn refereras

18. R. Hausen. 'Spridda uppgifter om navigationen', s. 12–14, 30. Om Petrus Bång, se Rurik Holm, 'Petrus Erici Bång', *Svenskt biografiskt lexikon* VII (Stockholm 1927); Pentti Laasonen, 'Bång, Petrus', *Biografiskt lexikon för Finland 1. Svenska tiden* (Helsingfors 2008). Bång blev andre teologie professor vid Kungliga akademien i Åbo 1667 och utarbetade tillsammans med sina studenter 21 disputationer som 1675 utgavs sammanhållet i *Priscorum SveoGothorum ecclesia seu historia ecclesiastica de priscis Sveo-Gothicae terrae colonis* (ung. De forna sveogoternas kyrka och det sveogotiska landets forna nybyggares kyrkohistoria). Arbetet företer samma glödande göticistiska patriotism som Olof Rudbäck d.ä. i sin något senare *Atlantica*. Det nystora svenska fäderneslandets forntid förhålligas. Med den djärvaste slutledningskonst och de mest halsbrytande konstruktioner förläggs den bibliska historiens händelser till Sverige. Enligt tidens sed var disputationerna inte nödvändigtvis knutna till fakta utan syftade till ett med retoriken sammanhörande tillspetsande av argument samt förevisande av ett flytande latin. Bång blev senare superintendent i Narva 1678 och biskop i Viborg 1681.

utförligt. Nu förmärks här emellertid en oreda kring återgivningen av det äldsta namnbelägget från 1538, vilket också orsakat viss förvirring hos senare skriftställare i ämnet.¹⁹ Hausen skriver ”Sancta Signilskär”, medan Fagerlund återger det ”Sancte Signilskär”, en form som också ska ha begagnats av kung Gustav Vasa 1545 och av kung Johan III 1574. Fagerlund tillägger att denna namnform förekommer flera gånger även i de åländska räkenskapsböckerna under 1600-talet och så alltså jämt ännu 1685.²⁰

Ordet *sankt* kommer av latinets *sanctus*, ’helig’.²¹ Det var förstas helgonattributet ”Sanct-” i sig som Hausen och Fagerlund ville framhålla, men det är faktiskt av avgörande analytisk vikt om det ska vara ett *-a* eller *-e på slutet*. Varken Hausen eller Fagerlund reflekterade över denna lingvistiska detalj. Alla kända traditioner kring skärets namn har i varje fall förknippat det med en kvinna.

Att direkt ta del av 1500-talets skriftkultur är inte helt enkelt.²² En noggrann granskning av originalkällan från 1538 ger för handen ”Sancta Singned skier”.²³ Förutom att belägget är det äldsta som har hittats har

-
19. Jfr Wilén, *Postfärder över Ålands hav*, s. 10–11, som följer Reinhold Hausen och hävdar att de första skriftliga omnämnandena av Signilskär är från 1538 och 1545 och att dessa lyder ”Sancte Signilskär” och ”Sanchte Signille Skiär”; bägge vore maskulina former, vilket tydde på att namnet uppstått efter en manlig person. Den feminina namnformen ”S:a Signhildskär” som förekommer ibland vore i så fall ”felaktig”. Dessa två hävdade belägsformer från 1538 och 1545 anförs likaså av Ringbom & Remmer, *Ålands kyrkor*, s. 168, som betecknar det ”anmärkningsvärt” då legenden förknippar namnet med en engelsk prinsessa, Signel eller Signella. Också i Ringbom, *Åländska kyrkor berättar*, s. 117, återges belägget 1538 ”Sancte Signildskär”, så även i Samuelsson, *Det åländska folkets historia*, s. 66, 124. Hausens mening om en manlig eremit återgår i den osignerade artikeln ’Sanchte Signille Skiär’, *Västra Finland* 20.1.1927, liksom i Edvard Matz & Erling Matz, *Sällsamheter på Åland. En bok om historiska platser, saga och sägen, märkliga tilldragelser till sjöss och till lands* (Stockholm 1981), s. 23.
  20. Fagerlund, *Signilskär*, s. 5–8. Fagerlund säger för sin del heller inget om mänskoben på kapellplatsen. Jfr Ringbom & Remmer, *Ålands kyrkor*, s. 170.
  21. Attwater, *The Penguin Dictionary of Saints*, s. 7; Henrik Williams, ’Vad säger runstenarna om Sveriges kristnande?’, Bertil Nilsson (red.), *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv* (Uppsala 1996), s. 79.
  22. Berglund & Ney, *Historikernas hantverk*, s. 134–138, 187.
  23. Saköreslängder Åland 1537–1539, FRA 2600, f. 21. Så återger också Reinhold Hausen ortnamnet i sin avtryckning av dessa saköreslängder i *Bidrag till Finlands historia II* (Helsingfors 1898), s. 13. Detta återges också i Matts Dreijer, ’Kapellruinen på Signilskär’, *Åländsk odling* 1949, s. 3. Det bör i sammanhanget tillika påpekas att Dreijer håller sig entydigt till traditionsuppgifterna och helt sonika med tystnad har förbigått Reinhold Hausens mening om Signil som en manlig eremit på skäret, vilket också gäller för Lundén, *Svenska helgon*, s. 245; Lundén, *Sveriges missionärer*, s. 276–278.

det i sig ett mycket gott källvärde för levande lokalt språkbruk då det rör sig om en saköresanteckning från ett ting hållet med Hammarlands socken inklusive Eckerö kapell. Sju män dömdes till fyrtio marks böter för att de ”togho thee harar i fforbud” på skäret. De hade alltså oörligen bedrivit harjakt där.²⁴

Inget sägs direkt om ett kapell därstädes, men jämväl framgår enkanerligen ett jaktförbud på skäret med ett anseeligt utdömt vite.²⁵ Signilskär har varit en gammal kronoholme och tillhör numera landskapet.²⁶ Det är känt att det på de kringliggande skären har skjutits fågel, men på det egentliga Signilskär och det intilliggande Hamnskäret har allt levande varit fridlyst, vilket visar på att marken varit helgad.²⁷

Som framgår har Hausen och Fagerlund återgivit belägget från 1538 helt fritt och senare skriftställare har tagit dessa fria återgivningar för faktiska historiska belägg. För att se på hur namnet faktiskt skrevs 1538 förmärks att attributet *Sancta* är feminint medan egennamnet *Signed* saknar genitivändelse, något som förekom med den fornsvenska kasusböjningens fränfalle under senmedeltiden, däribland att den singulara feminina *a(r)*-genitiven föll bort och först i efterhand ersattes av *s*-genitiv.²⁸

Av Greta Hausens översiktsverk av ortnamnen på Åland och deras varianter fram till år 1600 framgår att namnet har förekommit i formerna *Sanchte Signille skiär*, *s. Signelle skiär* 1545; *S: Signels skäär* 1557; *Sancte Signetz skeer* 1565; *Sancte Signetz skäär*, *Sancth Signetzskeer* 1569; *Sancte Signells skiärd*, *S:te Signelz skär*, *Sanncte Sijgnnels skierdh* 1571; *Sancte Signils skäär* 1574; *S: Signel skär* 1581; *Sancte Signelsker* 1582; *Signilsskär* 1582; *S: Signirs skäär* 1582 (2 gr); *Sancta Signelles skähr* 1583; *S:te Signels skär* 1583; *S:te Signelss skär* 1583; *S: Signelles skäär* 1584; *S: Signille skär* 1586; *S: Signelssker* 1587; *Santt Signels skäär* 1587; 1588; *Santt Signelz skäär* 1587; *S: Signele skäär* 1590.²⁹

24. R. Hausen, 'Spridda uppgifter om navigationen', s. 14; Fagerlund, *Signilskär*, s. 7.

25. Beträffande saköresnotisen av 1538 framgår en oreda mellan olika skriftställare även i fråga om hur många de bötfällda var – sex eller sju – och om de fick böta 40 mk var eller 40 mk tillsammans. I notisen uppräknas sju namn och rimligen ska den tolkas så att de fick gemensamt böta 40 mk.

26. M. Dreijer, 'Kapellruinen på Signilskär', s. 22; Bertell, *Skattedistrikt och förvaltningsområden*, s. 200.

27. 'Sanchte Signille Skiär', *Västra Finland* 20.1.1927; Matz & Matz, *Sällsamheter på Åland*, s. 24.

28. Gertrud Pettersson, *Svenska språket under 700 år* (Lund 2005), s. 101.

29. Greta Hausen, *Ålands ortnamn. Deras former och förekomst före år 1600* (Helsingfors

En yngre *s*-genitiv har inträtt i personnamnet, men inte genomgående. Skrivningarna *Sankte Signille* handlar å sin sida om en lärd kongruent feminin genitivböjning efter latinskt mönster (< *-(a)e*, jfr motsvarande genitiver av kvinnonamn bl.a. i ortnamn, såsom *Kristin(a)e-*, *Mari(a)e-*, *Sofi(a)e-*, *Kat[a]rin(a)e-* etc). Medan personnamnet erhållit en nyare *s*-genitiv, har böjningen av attributet efter latinskt mönster kvarstått. Det är fråga om ett kvinnligt helgon med namnet Signil. Att personnamnet 1538 förekommer utan genitivändelse talar för att det i folkmun tidigare haft en fornsvensk *-a(r)*-genitiv och sålunda för att ortnamnet har en historia som är åtminstone betydligt äldre än 1400-talet. I fornsvensk kongruent form bör det ha lydit **Sankta(r) Signilla(r) skär*.

Verket *Sveriges medeltida personnamn* upptar kvinnonamnet *Signhild* och anför beläggen *Senille* 1450, *Signild* 1461–62, *Sigla* 1500, *Signal* 1539, *Sigill* 1544, *Signille* 1545, *Signal* 1549.³⁰ Omissstagligt härrör belägget från 1545 från ovan anförda skrivning *Sanchte Signille skiär* 1545 som kommer ur ett brev av Gustav Vasa rörande bosättandet av skäret.

Det existerar dock egentligen inget kvinnonamn *Signhild* (som vore av fvn. *sigr* 'seger' m. < germ. *se3iz, *se3uz n. <seger>. och fvn. *hildr* f. < urnord. *heldiō f. 'beskydd' eller 'strid'), utan denna form rör sig om en flerstegad så kallad hyperkorrektion av ett smeknamn *Signill*, 'lilla Signe/Signy', *Signalill* (jfr exv. *Ingalill*, 'lilla Inga').³¹ Namnet *Signy* (av fvn. *sigr* m. 'seger' och adj. *ny*, f. av fvn. *nýr* 'ny'), fsv. *Sighny*, fda. *Signi*, fvn. *Signý*, förekommer på en vikingatida uppländsk runristning, sikni (U 305) i Bensta i Sigtuna kommun.³² Det är förstås fråga om ett nordiskt namn.

Rörande Reinhold Hausens uppslag att Signilskär var efter en man Signil från Eckerö måste det påpekas att ett sådant annars okänt mansnamn framstår som en ren konstruktion. I de tryckta åländska kronoräkenskaperna från 1500-talet påträffas en *Signil Olfsson* i Hellestorp,

1927), s. 17. Märk väl att det äldsta belägget från 1538 av någon anledning inte kommit med här.

30. *Sveriges medeltida personnamn*, <https://www.isof.se/lar-dig-mer/publikationer/publikationer/2020-10-01-sveriges-medeltida-personnamn> (hämtad 15.2.2024).

31. Bengt af Klintberg, *Namnen i almanackan* (Stockholm 2001), s. 291–292; Pentti Lempiäinen, *Suuri etunimikirja* (Helsinki 2004), s. 197; Lena Peterson, *Nordiskt runnamnslexikon*, femte reviderade utgåvan (Uppsala 2007), s. 111, 189.

32. Peterson, *Nordiskt runnamnslexikon*, s. 189, 195.

Lemland 1539, som dock uppenbart är identisk med *Sigwrð Olfsson* i samma by 1537; det förra verkar röra sig om en felskrivning. Det finns också ett visst snarlikt namn som inte förekommer särskilt ofta; *Signet* (Antböle 1558), *Signatter* (Lappo 1558, Lövä 1559), vilket tillsynes också inblandats i några av de ovan anförda beläggen för namnet Signilskär.³³

Hur Hausen riktigt kan ha tänkt här synes framgå av en av honom några år innan publicerad förteckning över mans- och kvinnonamn, hämtade ur ”tryckta och otryckta medeltidsurkunder rörande Åland, äfvensom Kastelholms slottsläns i Finlands statsarkiv förvarade räkenskaper intill 1500-talets utgång”. Förteckningen ter sig något oprecis och svårbedömd då beläggens närmare proveniens och grunderna för deras klassificering samt vilket namn beläggen ska representera inte framgår. Bland mansnamnen upplistas som en namnenhet *Signe*, *Sijgned*, *Signett*, *Signatt*, *Signett*, *Sijned(son)*, *Singhnatt* och som en annan namnenhet *Signal*, *Signil*, *Signild*, *S[ig]nil*. Bland kvinnonamnen upplistas i sin tur som en namnenhet *Singned*, *Signeld*, *Signell*, *Signeth*.³⁴

Då skrivformerna för de förmodat tre skilda namnen i olika mån går korsvis in i varandra ter sig klassificeringen något nyckfull och konstlad. Rent formellt betraktat skulle det ju i grund och botten endast vara fråga om två skilda namn med förleden *Sig-*. Det ena har efterleden *-natt/-nett/-neth/-ned* och rör sig rimligast om det fornnordiska mansnamnet *Signiūtr* (ack. *-niuta*) (biform *Signiūti*), ’segernjutare’.³⁵ Det andra har efterleden *-nel/-nil/-nild* och rör sig om kvinnonamnet *Signalill* > *Signil* > *Signhild*. Kontextuellt och med beaktande av könsvariabeln kan det dock förstås inte vara så enkelt, utan det rör sig om hyperkorrektion vid växling från tal- till skriftspråk så att de två sagda förhållandevis ovanliga och till det yttre rätt lika namnen på *Sig-n-* flutit ihop i mer eller mindre identiska skrivformer oberoende av könsskillnaden. Detta har förlett pionjären Hausen, verksam ännu

33. *Åländska handlingar 1530–1634, II:1 skatteböcker 1537–1634*, red. Kaj Mikander (Mariehamn 1964), namnregister.

34. Reinhold Hausen, ’Mans- och kvinnonamn på Åland i äldre tider’, *Förhandlingar och uppsatser* 8, SLS XXVIII, (Helsingfors 1893–94). Då skatteböckerna endast upplistas skattdragare får man, som Hausen helt riktigt påpekar, givetvis inte fram någon heltäckande förteckning av alla namn som använts. Inte dess mindre förtjusades Hausen av en fantastisk rikedom på fornnordiska namn och han anförde också deras användbarhet för ortnamnsforskningen.

35. Peterson, *Nordiskt runnammslexikon*, s. 167–168, 192.

i namnforskningens barndom, att framdeducera ett reellt icke existerande mansnamn, Signil.

Rätt få allmogekvinnor är kända från medeltiden och 1500-talet. I kronans skatteräkenskaper uppräknas endast husbönderna eftersom de var hushållsföreståndare i förhållande till det offentliga i det förindustriella samhället.³⁶ Dock förekommer här också i viss mån kvinnor. Det är då fråga om änkor, och deras kön markeras tydligt genom att epitetet ”hustru” står framför deras namn. En överslagsräkning i den åländska jordeboken 1558 ger för handen 42 kvinnor bland cirka 860 upplistade namn, sålunda ungefär fem procent eller en på tjugo.³⁷

Som kvinnonamn förekommer i dessa handlingar Signil, och det på Hellsö i Kökar skrivet *Signed* 1539; *Signeld* 1558, 1563; *Signell* 1560; uppenbart är det här fråga om en och samma individ. I den skriande källfattigdomen är det förstås svårt att dra vidare slutsatser av detta och att exempelvis försöka knyta närmare trådar mellan Signilskär och Kökar, men frågan är i vart fall om inte berörda Kökarkvinna, som måste varit född någon gång i början av 1500-talet, varit döpt efter helgonet på skäret i Ålands hav i och med seden att uppkalla barn efter kristna helgon. Namnet kan sedan tidigare ha gått i släkten.³⁸

Äldre nordisk historia har gott om föga kända kristna initialfigurer, alla lika svåra att komma in på livet. Är de verkliga? När levde de? Svaret blir med nödvändighet alltid närmast ett nja.³⁹ I ett svagt källäge är ödmjukhet av vikt.⁴⁰ Signil är överlag ett påfallande anonymt helgon. Frånsett själva namnet på skäret omtalas hon och hennes kapell inte i en enda källa från katolsk eller reformatorisk tid. Hon har inte fastnat i något kalendarium. Hennes kult har aldrig fått någon plats i de officiella stiftsliturgierna. Hon har med andra ord inte varit föremål för en liturgiskt utformad kult på stiftsnivå. Inte heller föreligger någon känd firdag, inga författade hymner eller bildframställningar i måleri eller skulptur. Traditionen har endast levt lokalt bland allmogen. En vidare

36. David Gaunt, 'Levnadsförhållanden', Henrik Ågren (red.), *Perspektiv på historia. En introduktion till historiestudier* (Lund 2018), s. 49. Skattebonden var en fri jordägare som måste betala skatt till kungen. Harrison, *Sveriges medeltid*, s. 246.

37. *Åländska handlingar 1530–1634*, II:1, s. 47–72.

38. Jfr Fröjmark, 'Från Erik pilgrim till Erik konung', s. 389–390, 398; Williams, 'Vad säger runstenarna', s. 75–78.

39. Harrison, *Jarlens sekel*, s. 447.

40. Ågren, 'Källkritik', s. 62–63.

spridning hade krävt skriftlig dokumentation. Snart sagt varje helgon hade i det folkliga medvetandet sina särskilda ansvarsområden.⁴¹ Vad Signil åkallats för finns inte utsagt, men läget på skäret talar förstås för att hon i allmän mening varit intimt förknippad med säker färd över havet och mera konkret med att stilla stormar, ordna rätt vindar, räddning ur sjönöd och liknande.

Någon formligen nedtecknad helgonbiografi (*vita*) och nedteckning av mirakler sammanförda i en egen gudstjänstordning (*officium*) har alltså inte förelegat. Det handlar om en verbalt uppbyren lokal helgontradition, varur fragment kommit att sättas i pränt först från och med slutet av 1700-talet.⁴² Det är förvisso något osäkert, men det verkar som att inslaget hos Petrus Bång (1675) om drottningen som kom seglande med sin flotta och utropade ”Åh land! Åh land!” är framtäljt ur samma stoff som sägnen om prinsessan eller drottningen Signil på Signilskär.

Den längre namnformen *Heligman* för skäret Hellman förekommer utöver i ett brev av Per Brahe från 1650 i ett intyg av häradsrätten från 1658 rörande förbud mot fyrtio marks vite för intrång på åbon Joen Perssons exklusiva jakt- och fiskerätt, vari utöver huvudskäret tolv kringliggande holmar nämns. Förbudet var då inte nytt; vid tinget för Hammarlands socken 1538 dömdes, som ovan berörts, sju män för olovlig harjakt på Signilskär till fyrtio mark böter. Samma holmar uppräknas vid tinget i Hammarland 1686, med tillägg att de nämnda var endast de största skären, av vilka åborna kunde ha någon nytta; de övriga var blott kala klippskär.⁴³

Den omtalade fyren på Heligman/Hellman jämte en mindre boplatz för fyrvaktaren togs i bruk våren 1868.⁴⁴ Namnet *Heligman* ter sig onekligen såväl suggestivt som gåtfullt.⁴⁵ Beträffande Reinhold Hausens förmodan att skäret fått sitt namn efter en manlig eremit, en helig man, som levat här, måste det påpekas att ortnamn näppeligen bildas

41. Pernler, *Sveriges kyrkohistoria* 2, s. 83–84.

42. M. Dreijer, 'Kapellruinen på Signilskär', s. 6–7.

43. Fagerlund, *Signilskär*, s. 16 med not 1; Samuelsson, *Det åländska folkets historia*, s. 124. Dessa uppräknade holmar var Hästgrund, Täppkobben, Fläckgrund, Höggrund, Skälflytan, Måsskär, Tistronkobben, Enskär, Heligman, Degerskär, Glasskär och Töding.

44. 'Direktörens för lots- och båkinrättningen i Finland underdåniga årsberättelse', *Finlands Allmänna Tidning* 5.8.1869; Wilén, *Postfärder över Ålands hav*, s. 53.

45. Ringbom & Remmer, *Ålands kyrkor*, s. 168.

på det tänkta sättet. Det borde ha blivit en sammansättning av typen ”Heligmans-skär”. Det moderna finlandssvenska namnledslexikonet betraktar namnet som ”oförklarad” och anför också de anslutande sekundära namnen *Hellmanshamn* och *-kobben*.⁴⁶

Däremot talar den osammansatta namnbildningen för att det är fråga om ett likhets- eller jämförelsenamn, likt skärgårdsnamn som *Prinsessan*, *Prosten*, *Biskopen*. Själva det ovanliga innehållet, liksom att namnet har en obestämd form, indikerar en högre ålder och kunde därmed jämföras med exempelvis namnet *Björnhuvud* i Eckerö (*Biornahowd* 1431) som kommer av en uppfattad likhet mellan en terrängformation och ett björnhuvud. Möjligen rör det sig i detta fall därtill om uppkallelse efter *Björnhövda* i Vätö i Roslagen.⁴⁷

Heligman har bildats av fornsvenska *helagher* och *madher*.⁴⁸ Primärt refererar ”helig man” till en mansperson som i större utsträckning än andra ägnat sitt liv åt religiösa övningar och liknande; stundom också en eremit eller ordensbroder, en munk. Nu handlar det dock tydligtvis om att skäret utgör en rund bergsformation som liknats vid en rakad hjässa, en tonsur, den inom katolska kyrkan brukliga seden enligt vilken munkar och präster, heliga män alltså, som tecken på sina munklöften rakat av delar av eller hela sitt hår. De vanliga (yngre?) skärgårdsnamnen på *Munk-* torde ofta anspela direkt på konkreta ordensbröder, men i vissa fall, som i det osammansatta *Munken*, bör det handla om yttre liknelse med framförallt den för ordensbröder karakteristiska rakade hjässan eller möjligen deras kåpa.⁴⁹

Matts Dreijer ville i varje fall sätta namnet Heligman i samband med den katolska Signilskulten.⁵⁰ Liknandet av skäret vid en helig man kunde i själva verket väl tänkas ha legat nära till hands

46. *Namnledslexikon*, redigerat av Kurt Zilliacus, sammanställt av Michaela Örnmark, Institutet för de inhemska språken, Finlands svenska ortnamn (FSO), <https://kaino.kotus.fi/svenska/ledlex/>, ’Hellman’ (hämtad 15.2.2024).

47. Lars Hellberg, *Ortnamnen och den svenska bosättningen på Åland*, andra och översedda upplagan (Helsingfors 1987), s. 208–210.

48. *Svenska Akademiens ordbok*, ’helig’, ’man’. Staffan Fridell, *Ordklok. Svenska ords släkt-skap och ursprung* (Stockholm 2021), s. 127, 193.

49. Kurt Zilliacus, *Skärgårdsnamn* (Helsingfors 1989), s. 118, 120, 171; Kurt Zilliacus, ’De svenska ortnamnen’, Kurt Zilliacus (red.), *”Finska skären”. Studier i åboländsk kulturhistoria* (Helsingfors 1990), s. 323, 339; Fröjmark, ’Från Erik pilgrim till Erik konung’, s. 399.

50. M. Dreijer, ’Kapellruinen på Signilskär’, s. 8.

eftersom kapellet och den där utövade Signilskulten varit förknippade med ordensbröder. Semantiskt skulle det handla om samma fält.⁵¹ Det har framlagts tankar om att de medeltida sjöfararkapellen vid de svenska och finländska kusterna stått i ett närmare samband med franciskanerna, som på Åland hade under senmedeltiden ett konvent på Kökar. Konventets ständigt kringresande bröder kunde då förmodas ha servat kapellen i Ålands och Åbolands skärgårdar.⁵²

-
51. Om semantiska fält, se Jani Marjanen, 'Begreppshistoria', Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red.), *Metod. Guide för historiska studier*, andra upplagan (Lund 2022), s. 108–109.
52. Wilén, *Postfärder över Ålands hav*, s. 9–10; Helena Edgren & Markus Hiekkänen, 'Havet, kapellen och franciskanerna', *Hikuin* 20 (Viborg 1993); Kenneth Gustavsson, *Hamnö* (Mariehamn 1995), s. 10; Hiekkänen, *Finlands medeltida stenkyrkor*, s. 693–694 not 62. Konventet på Hamnö i Kökar omtalas första gången år 1472 men bör vara något äldre än så. Anknypningen till farleder och fiske är uppenbar. Konventets stenkyrka var ursprungligen en vanlig församlingskyrka. Dess skepp och kor tillkom under senare 1300-talet, tornet runt år 1400. Sannolikt hade den föregåtts av en träkyrka. Söder om kyrkan finns rester av byggnader som talar för aktivitet på stället sedan 1200-talet. Hamnö var troligen tidigast en marin utpost för kronan som kom i händerna på franciskanerna runt år 1400 och uppgraderades till konvent på 1450-talet. Kenneth Gustavsson, 'Undersökningar vid franciskanerkonventet på Kökar, Åland', *Hikuin* 20 (Viborg 1993); Kenneth Gustavsson, 'Franciskanerklostret på Kökar. Nytt ljus över medeltiden i Skärgårdshavet', *HTF* 1994:3; Gustavsson, *Hamnö*; Markus Hiekkänen, 'De finska klostren under medeltiden', *Hikuin* 20 (Viborg 1993); Christian Lovén, 'Kloster, klosterliknande inrättningar och klostertraditioner', *Fornvännen* 2001:4, s. 256; Ringbom, *Åländska kyrkor berättar*, s. 100; Henrik Roelvink, 'När kom franciskanerna till Kökar?', *HTF* 2012:2.
- Till konventet på Kökar knyts för övrigt också ett högst dunkelt lokalhelgon, "helige Peer Diekne", omtalad i antikvitetsrannsakingarna 1667, en franciskanbroder som sades ha grundat och förestått konventet och ha sin grav i konventskyrkan. *Rannsakingar efter antikviteter bd I* (Stockholm 1960), s. 280–283. Binamnet "Diekne" kunde eventuellt tas för att han inte varit prästvigd, då djäkne- eller diakonämbetet var en sista sjätte förberedelse för prästvigningen. Han tillskrevs vissa dystra spådomar, såsom fallet är med munken helige bror Staffan i Gudsberga cistercienserkloster i Dalarna (grundat 1486). Om sin gravsten hade Per förutsagt att när den en gång fell omkull och blev bevuxen med gräs var världens undergång förestående. Reinhold Hausen, *Ur Ålands forntid. Kulturhistoriska skildringar*, Åland IV (Helsingfors 1916), s. 60; Lundén, *Svenska helgon*, s. 211–213, 244; Lundén, *Sveriges missionärer*, s. 466; Gustavsson, *Hamnö*, s. 8. Annars påträffas män med binamnet Djäkne på medeltidens Åland, dessa var underlagmän, fogdar och landsdomare. Bertell, *Skattedistrikt och förvaltningsområden*, s. 52–53. Som en parallell till Signil på Signilskär uppstår frågan om måhända inte också den lokala kulten av Per Djäkne på Kökar egentligen vore att enkannerligen ses som en produkt uppammad av franciskanerna? Enligt Roelvink, 'När kom franciskanerna till Kökar?', s. 239–242, 255, kunde "Diekne" vara en förkortning av "gardian" (konventsföreståndare) som även kunde kallas "gardjäkne". Mer än lovligt djärv ter sig Roelvinks mening att Per Diekne kunde vara identisk med Ålandsbördige Stockholms-

Talande indicier i denna riktning saknas inte. Kapellviken vid Lemböte S:t Olofs sjöfararkapell i Lemland är känd också under parallellnamnet *Klosterviken*. Något regelrätt kloster (fsv. *kloster*, *klöster* < lat. *claustrum* 'lås, regel', till *claudere* 'stänga (inne), sluta') har här förstås aldrig funnits, men i folkmun har diverse byggnader som i någon bemärkelse förknippats med andliga ordensmedlemmar kunnat kallas kloster.⁵³ Detta pekar alltså på att kapellet betjänats av franciskaner. En bakomliggande driftsorganisation indikeras också av att väpnaren Kort Hartvigsson i Geta i sitt testamente 1484 donerade livsmedel till kapellet. Till detta kommer namnet *Munkholmen* för en närliggande Lemböte by tillhörig ö som genom landhöjningen vuxit ihop med Slätholmen, som å sin sida tillhör Nätö by.⁵⁴

De på 1200-talet etablerade tiggarrordnarnas betydelse på det hagiografiska området kan spåras i legendsamlingar på folkspråket och kyrkomålningar med hagiografiska motiv.⁵⁵ Det är förvisso svårt att föra i något entydigt bevis, men hypotesen kan framkastas att helgonet Signil primärt är en franciskansk skapelse med rötter i 1200-talet, som uppstått utifrån ett behov av ett personifierat lokalt helgon för

---

affärsmannen Petter Ålänning, som skulle ha sett till att Kökars Hamnö kommit i franciskansk ägo runt år 1400.

53. Lovén, 'Kloster, klosterliknande inrättningar och klostertraditioner', s. 256–262. Franciskanerna etablerade sig i Sverige från och med 1230-talet och upplevde en stark expansion under kung Magnus Ladulås tid 1275–1290. Magnus själv blev begravd i franciskanernas konventskyrka i Stockholm och hyllad som helgon av dem, vilket dock senare motarbetades effektivt av Birgitta Birgersdotter. Franciskanerna levde inte i klausur utan färdades för att predika och tigga till ställen där folk samlades eller genomströmmade permanent eller säsongvis. På sådana platser kunde bröderna anlägga kapell och stundom härbärgen i anslutning därtill, terminarier, vilka med tiden kunde uppgraderas till regelrätta konvent. Det är troligt att vissa i lokaltraditioner som "kloster" utpekade medeltida byggnadsrester handlar om sådana terminariehus. Lundén, *Svenska helgon*, s. 117–118, 147; Lundén, *Sveriges missionärer*, s. 97, 364–365; Jarl Gallén, *Det "Danska itinerariet"*. *Franciskansk expansionsstrategi i Östersjön*, red. John Lind (Helsingfors 1993), s. 32; Lovén, 'Kloster, klosterliknande inrättningar och klostertraditioner', s. 255; Harrison, *Sveriges medeltid*, s. 280–282. År 1453 överlät Karl Knutsson Bonde jord till Stockholmsfranciskanerna för ett terminariehus i Vätö i Roslagen, vilket uppenbart var riktat mot Åland och Finland där franciskanerkonventen på Kökar och i Raumo tillkom vid samma tid. Tillsynes gjorde franciskanerna och Karl Knutsson en stor satsning mot den östra riksdelen på 1440–1450-talen. Roelvink, 'När kom franciskanerna till Kökar?', s. 228.
54. Matts Dreijer, *Ålands forntid och forntida minnesmärken* (Mariehamn 1937), s. 41–42; M. Dreijer, 'Kapellruinen på Signilskär', s. 24–25.
55. Fröjmark, 'Från Erik pilgrim till Erik konung', s. 411.

kapellverksamheten på skäret i ankytning till den ökande riskfyllda trafiken över Ålands hav.

Bakom alla helgonkulter fanns lokala världsliga och kyrkliga intresser. En helgongrav höjde institutionens prestige och drog till sig pilgrimer som avlämnade gåvor i form av pengar och gods. Det fanns ett bakomliggande ekonomiskt incitament. Kulten av ett helgon var beroende av att de troende själva ville ta till sig budskapet, för vilket en aktiv propaganda tillkom.⁵⁶ Dock kan knappast alla skärgårdskapell automatiskt knytas till franciskanerna; vid tiden för de allra första predikoresorna på 1200-talet kan å sin sida inte några kapell ha funnits överhuvudtaget.⁵⁷

L. W. Fagerlund kunde vidare meddela att i Getabergen, ungefär mitt emellan Östergeta by och Grändal, finns en klyfta i berget som är cirka 4,5 m lång, 2,5 m bred och 1,5 m djup, bland befolkningen känd som ”Signils-krubban”. Tillika uppgavs klyftan ha fått sitt namn efter en prinsessa Signil som kristnade hela den åländska skärgården. Uppenbart är det fråga om en variant av samma tradition.⁵⁸

Härutöver förmärks att i Önningeby i Jomala finns en ås, ”Signil(d)sbacka”, med ett gravfält jämte en husgrund från yngre järnåldern.⁵⁹ Namnets närmare ålder och bakgrund är ovissa. Veterligen har det aldrig sammanställts med den berörda Signilstraditionen, men i varje

56. Fröjmark, 'De nordiska helgonkungarna', s. 194–195; Nilsson, 'Kyrka och lärdom', s. 141–144.

57. Lovén, 'Kloster, klosterliknande inrättningar och klostertraditioner', s. 256.

58. Fagerlund, *Signilskär*, s. 7 not 2; Wilén, *Postfärder över Ålands hav*, s. 10. Av Valdemar Nyman, *På åländska vägar till lands och sjöss* (Helsingfors 1980), s. 11, 47–48, betecknas Signils krubba jämte Kälskarskännan i Kökar storslaget som ett åländskt ”nationalmonument”. Nyman antar också att namnet vore en förvrängning av *Signils klubba, räfsa, som kvartsbildningen ska likna och fångat fantasin. ”Numera”, uppger han vidare, gör den lokala legendbildningen Signils krubba till en klyfta i bergen där en adelsdam från Stockholm höll till med sina karlar: ”Detta kan väl kallas nedslitning och miljöanpassning till högkulturen i veckopressens himmelrike.”

59. Birgitta Roeck Hansen, *Township and Territory. A Study of Rural Land-use and Settlement Patterns in Åland c. A.D. 500–1550* (Stockholm 1991), s. 63, 116–123. Detta Signil(d)sbacka går också under namnet ”Säbolsta” (*Säbbålsta* 1750; *Sebolsta* 1801). Gravfältet i fråga är registrerat med 23 anläggningar; strax söder om det finns terrasseringsringar med en husgrund (*Ålands fornlämningsregister*, <https://www.regeringen.ax/kulturarv/arkeologi-fornlamningar/fornlamningsregistret>, Jo 35.7 a–b, läst 15.2.2024). Förleden i namnet Säbolsta är oklar, medan efterleden tillsynes betecknar den förödda bebyggelsen från yngre järnålder. Hellberg, *Ortnamnen och den svenska bosättningen på Åland*, s. 30–31, 158.

fall är det fråga om samma kvinnonamn och det tycks anknyta till gravfältet.⁶⁰ I sammanhanget kan noteras att vartenda äldre svenskt helgon har haft en eller fler källor uppkallade efter sig; i regel har dessa källor förmenats vara upprunna där helgonets blod flutit för ogärningsmän eller där bärarna/dragarna stannat med helgonets lik på vägen till begravningsplatsen. De har högst förmodligen varit förkristna offerkällor besökta för sitt hälsobringande vatten och blivit övertagna av de kristna missionärerna. Om helgonet i fråga själv var missionär sägs denne ha döpt hedningar där.⁶¹ Några källor förknippade med Signil finns dock veterligen inte.

Skärnamnet **Sankta(r) Signilla(r) skär* är klart avvikande. Med sjöfararkapell sammanhör ofta namn på *Kapell-*, stundom i formerna *Kappal-* eller *Kappar-*. Det var vanligt att kapell byggdes vid hamnarna där sjöfarare kunde framföra sina tacksägelse och be om fortsatt lyckad resa.⁶² Mer eller mindre oklart är å sin sida vem som tillsåg och bekostade sjöfararkapellen och deras inventarier, vilken status de hade visavi den ordinarie sockenindelningen, vem de servades av och hur de var finansierade.⁶³ I första hand bör den organisation och/eller de personer som upprätthöll skärgårdskapellen varit tvungna att stöda sig på ett oregelbundet flöde av donationer från mer eller mindre tillfälliga besökare. Det ekonomiska svängrummet har följaktligen varit tämligen begränsat, utan möjligheter till tidig dyrbar stenbyggnation.⁶⁴

Kapellens tillägnelsehelgon har oftast inte fastnat i ortnamnen och förblir för det mesta okända. I exempelvis Marsund mellan Hammarland och Eckerö heter ön med kapellet *Kappalö*, men vilket helgon det varit tillägnat är okänt.⁶⁵ Utanför stranden i väster vid kapellet på Signilskär

60. M. Dreijer, 'Kapellruinen på Signilskär', s. 7, hävdar att alla utslag av Signilskult finns i Finströms treding och att inget är känt från övriga Åland. I Matts Dreijer, 'Kapellet på Signilskär byggdes på 1100-talet', *Åland* 9.9.1948, ställs dock frågan om det kanske kunde finnas fler ortnamn på Åland som kan knytas till Signilskulten. Sistnämnda tidningsartikel är inte signerad, men är tveklöst författad av Matts Dreijer; den återgår också som 'Signilds kapell är från 1100-talet', *Jakobstads Tidning* 12.9.1948.

61. Lundén, *Svenska helgon*, s. 92, 100, 217; Lundén, *Sveriges missionärer*, s. 239; Martling, *En svensk helgonkrönika*, s. 132, 142, 150, 152, 154, 157–184.

62. Zilliacus, *Skärgårdsnamn*, s. 23–26, 51, 216–217.

63. Berntson, Nilsson & Wejryd, *Kyrka i Sverige*, s. 31.

64. Jfr Hiekkänen, *Finlands medeltida stenkyrkor*, s. 511–512.

65. Detta kapell omtalades ännu 1544 som "Marsunds kapell" då en kyrkklocka togs därifrån av kronan. Erik Bertell, *Kronans och kyrkans jord på Åland under 1500-talet*.

finns en mindre kobb, *Kappalkobben* (*Kappalkubb* hos Sadelin 1853), och något nordväst därom *Kappalgrynnorna*. Kobben är dock så låg att namnet knappast kan vara äldre än senmedeltida.

Medeltida primära sockennamn av typen *Sankt Anna*, *Sankt Lars*, *Sankt Mickel* bildade på sockenkyrkans tillägnelsehelgon är en välkänd företeelse.⁶⁶ I analogi härmed bör alltså namnet **Sankta(r) Signilla(r) skär* innebära att kapellet härstädes varit tillägnat en helig Signil, ett lokalt kvinnligt bygdehelgon, som tydligen kommit att spela en roll i ålänningarnas religiösa föreställningar under medeltiden.⁶⁷ Efter som ett kapell tillägnats Signil är det som om hon nära nog ändå varit officiellt erkänd av kyrkan.

Stora källkritiska problem vidlåder förstås den äldre medeltidens helgon. Det finns ett väsentligt tidsavstånd mellan leverne och omtalanden i skrift. Betydelsen är i vissa fall förmodligen mest postum genom den postmortala helgonkarriären. Efter källkritisk avskalning återstår ofta inte mycket och en hel del förblir dunkelt och motsägelsefullt.⁶⁸

Med tillbakablick på medeltida förhållanden, Åland XII (Mariehamn 1953), s. 70. Att det i väpnaren Kort Hartvigssons testamente 1484 (*Diplomatarium Fennicum* 4010, <https://df.narc.fi/>) nämnda ”capellet vid Hälleström” som Hiekkanen, *Finlands medeltida stenkyrkor*, s. 510, hävdar avsåg Lemböte kapell synes föga motiverat. Det annars okända namnet ”Hälleström” sätts enklast i samband med namnen Hellesby och Helleby sand på Hammarlands västsida, invid Marsund där Kappalö är beläget; namnet avser uppenbart vattenförträngningen mellan Hellesbystranden och Kappalö. Jfr G. Hausen, *Ålands ortnamn*, s. 79; Matts Dreijer, *Det åländska folkets historia. I:1 Från stenåldern till Gustav Vasa* (Mariehamn 1979), s. 350. Det exakta läget för kapellet på Kappalön är å sin sida okänt då inga kända spår av det återstår; högst sannolikt rörde det sig endast om ett enkelt träkapell. Ringbom & Remmer, *Ålands kyrkor*, s. 22. Andra sjöfararkapell på Åland har funnits i Flisö i Föglö, Röddhamn och Kappalskatan i Kökar. När de tillkom, vilka helgon de varit tillägnade och så vidare finns det inga skriftliga uppgifter om. M. Dreijer, ’Kapellruinen på Signilskär’, s. 25–26; Wilén, *Postfärder över Ålands hav*, s. 9–10. Dreijer antar att ytterligare ”små predikohus” funnits på andra ställen i skärgården vid hamnplatser och fiskeläger, ”ehuru i bästa fall blott vaga antydningar i traditionen minna om deras tillvaro”. Han anför också hypotesen att skärgårdens församlingskyrkor fått sin första början som sjöfararkapell.

66. *Svenskt ortnamnslexikon*, red. Mats Wahlberg (Uppsala 2003), s. 268–269.
67. M. Dreijer, ’Kapellet på Signilskär byggdes på 1100-talet’; M. Dreijer, ’Kapellruinen på Signilskär’, s. 3; Nyman, *På åländska vägar*, s. 39, frågar sig för sin del tämligen fantasifullt om Signilskär kunde vara en korrumperad form av *Hiltinsskär efter den tyske biskop Hiltin alias Johannes som enligt Adam av Bremen runt år 1070 sändes till ”det baltiska havets öar”, identifierat som Åland.
68. Atwater, *The Penguin Dictionary of Saints*, s. 11; Harrison, *Jarlens sekel*, s. 447–448; Harrison, *Norstedts Sveriges historia 600–1350*, s. 189; Berntson, Nilsson & Wejryd, *Kyrka i Sverige*, s. 27–29; Berglund & Ney, *Historikerns hantverk*, s. 149–151.

Stundom kan man fråga sig om det alls finns någon historisk person bakom eller om allt är ren fiktion utifrån senare kyrkliga, politiska och andra behov.⁶⁹

Reinhold Hausen hade förstås i så måtto rätt att den först i relativt sen tid i skrift fångade folktraditionen om Signils kungliga härkomst från de brittiska öarna framstår som helt osannolik och utan vidare kan förkastas på källkritisk grund. Det kan däremot vara mera fruktbart att fråga sig vad berättelsen egentligen belyser rörande helgonföreställningar i allmänhet och standardiserad påverkan från andra legender, där både fantastiska företeelser och sådant som fromt och asketiskt leverne samt utbredande av den sanna tron brukar utgöra stående inslag.⁷⁰

Matts Dreijer uppfattade Signilstraditionen som en åländsk version av den norska legenden om den fromma iriska kungadottern Sunniva

69. Om Trygve Lundéns stora verk *Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrundare* från 1983, som svårligen kan förbigås i ett sammanhang som detta, må tillstås att det innehåller ett synnerligen rikhaltigt och intressant forskningsmaterial. I fråga om källkritik och tolkning rörande de äldre historiska bakgrunderna lämnar det dessvärre en del att önska. Se därom, t.ex. Sven-Erik Pernler, 'Om missionärer, helgon och kyrkogrundare', *Signum* 1984:2, samt Trygve Lundén, 'Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrundare – ett genmäle' med svar av samme Pernler, *Signum* 1984:5.

Rörande åländska Signilskär menar Lundén (s. 147, 276–278, 326, 536 noterna 311–312) efter rätt fri återgivning av L. W. Fagerlund att skärnamnet är efter ett kvinnligt helgon Signhild, som varit en engelsk prinsessa på flykt undan fiender. Han vill här korrigera sitt i *Svenska helgon*, s. 245, fällda omdöme att hon mähända var en produkt av folkfantasin. Hon ska inte avfärdas som myt utan sättas samman med angelsaxisk missionstradition. Hon skulle ha levt i början av 1000-talet och antagligen hört till "kretsen kring [dansk-engelske kungen] Knut den store, ja rentav varit en släkting till honom" och infört kristendomen på Åland.

Beträffande detta förmärks att Lundén följer Matts Dreijer om att Åland ska ha kristnats genomgående redan i början av 1000-talet. Även visas ett utförligt bejakande intresse för Dreijers mening att Birka stått att finna på Åland, medan Lundén själv (s. 20–37, 157, 230–233, 277, 294) efter Per Gustavi kommer fram till att Ansgar på 800-talet verkat på en hypotetisk handelsplats vid biskopsgodset Björkö i Vreta klostrets socken i Östergötland, medan i sin tur dennes efterträdare Unni på 930-talet kom till Bjärka vid västra stranden av Hornborgasjön i Västergötland, där Lundén även ansett sig kunna identifiera Unnis grav. Utan att desto mer gå in på detta kan i korthet blott noteras att nämnda orter, båda belägna djupt i inlandet, är alltigenom oförenliga med Rimberts och Adam av Bremens beskrivningar av Birka. Se t.ex. Lars Gahrn, *Sveariket i källor historieskrivning* (Göteborg 1988), s. 87–91.

70. Harrison, *Norstedts Sveriges historia 600–1350*, s. 181; Berglund & Ney, *Historikerns hantverk*, s. 113; Ågren, 'Källkritik' s. 62–66. Ordet *asketism* är av grekiska *askesis* 'träning', systematisk självdisciplin, utåt och inåt jämte osjälvisk kärlek till Gud. Attwater, *The Penguin Dictionary of Saints*, s. 19.

Procession med St. Sunniva i Norge. Fotografi: Anno Musea i Nord-Østerdalen, okänt datum.

på ön Selja nära Stavanger.⁷¹ Parallellen har också återkommande noterats av andra.⁷² I den moderna källkritiska forskningens ljus framstår denna heliga Sunniva mest som relativt sen litterär fiktion, baserad på behovet av att förse det runt 1070 etablerade Bergenstiftet med ett framstående lokalt förankrat helgon. Att någon Sunniva verkligen existerat finns det föga anledning att tro. Hennes namn är heller inte iriskt utan fornengelskt, *Sunnigifu* ('solgåva'), med motsvarighet i det ännu brukliga *Synnøve*.

71. M. Dreijer, 'Kapellruinen på Signilskär', s. 8; M. Dreijer, *Det åländska folkets historia*, s. 348–349.

72. Lundén, *Svenska helgon*, s. 245; Lundén, *Sveriges missionärer*, s. 276–277; Ringbom & Remmer, *Ålands kyrkor*, s. 168.

De äldsta skriftliga källorna till hennes olika legendversioner här- rör från senare 1100-talet. Ett flertal drag häri är hämtade från andra helgonlegender. Det har funnits flera legender om aristokratiska eller kungliga kristna kyska jungfrur som flytt ut på havet från brutala hedniska friare. Den mest kända är berättelsen om Ursula och hennes 11 000 jungfrur som dödades av hunnerna i Köln. Sunniva hade någon gång mot slutet av 900-talet tillsammans med andra iriska kristna flytt undan sina våldsamma hedniska friare ut på havet i ett skepp utan vare sig åror eller segel och strandat vid ön Selja där hon gömde sig i bergshålor och på egen begäran av Herren fick evig vila genom ett stenras. Sedan hennes kvarlevor något senare genom ett ljusmirakel påträffades byggdes en kyrka på platsen, vari kvarlevorna skrinlades.

Selja var redan i mitten av 1000-talet ett viktigt religiöst centrum. Troligen var det fynd av mänskoben på ön som gav upphov till legenden. Den äldsta traditionen är knuten till de anonyma seljumännen. Först en bit in på 1100-talet har Sunniva blivit legendens huvudperson, vilket tyder på en omformning av kyrkans män som ville ha ett mera personifierat helgon. År 1170 flyttades hennes kvarlevor till Kristkyrkan i Bergen och placerades på högaltaret där. Sunnivakulten var framgångsrik och spred sig också till de övriga nordiska länderna. Hennes attribut var ett klippblock som hon håller i med båda händerna.⁷³

Utom Signilstraditionens hänvisning till de brittiska öarna, påpekade Dreijer, föreligger överensstämmelse i att kapellet på Signilskär rests över en klyfta i berget fastän lämpligare platser finns i överflöd på ön. Klyftan har tveklöst spelat en viktig roll i hennes kult.⁷⁴ Inslaget med påhitt efter mönster från kända helgonlegender är väl belagt.⁷⁵

Sett i detta ljus tycks Signil alltså höra hemma i en vittspridd helgon- tradition med högättade kyska jungfrur som ägnat sitt liv åt Kristus och flyr undan råa och fientliga hedniska friare ut på havet. De vind- drivs sedan långa vägar till en enslig ö och omkommer där på egen begäran inför Herren i en grotta eller bergsklyfta, vari deras kvarlevor senare påträffas genom mirakel (*inventio reliquarum*) och ett kapell

---

73. Lilli Gjerlöw, 'Seljumannamessa', *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid XV* (Helsingfors 1970); Audun Dybdahl, 'Sunniva den hellige', *Norsk biografisk leksikon 2*, bd 9 (Oslo 2005).

74. M. Dreijer, 'Kapellruinen på Signilskär', s. 7–8, M. Dreijer, *Det åländska folkets historia*, s. 348–349.

75. Harrison, *Norstedts Sveriges historia 600–1350*, s. 189.

eller en kyrka reses på stället till deras ära. Signils anknytning till en vidare hagiografisk genre förutsätter förstas en bakomliggande lärd referensram.⁷⁶ Det är förmodligen hos franciskanerna denna bildade bakgrund ska sökas.

Signilskär som sådant måste ha varit välkänt bland sjöfarare på Ålands hav sedan långt tillbaka. Helgonkult kunde också anknyta till konkreta platser och tider som spelat en roll i den förkristna kulturen.⁷⁷ Det kristenideologiska namnet **Sankta(r) Signilla(r) skär* kunde eventuellt tänkas ha ersatt ett äldre kultiskt präglat namn på skäret. Alternativt kunde möjligen ett äldre namn ha omformats lätt genom en viss yttre likhet till kvinnonamnet Signil.⁷⁸ Sådant är dock förstas vanskligt att veta. Allmänt taget tycks i varje fall inget tala för ett direkt medvetet undertryckande av förkristna sakrala ortnamn.⁷⁹

Som framgått heter det i vissa versioner att Signil varit drottning.⁸⁰ Det torde vara en senare sekundär variant med utgångspunkt i kungligheten. Den bakomliggande legendschablonen i sig har förutsatt en jungfru och rent allmänt skulle ett kvinnligt helgon vara ogift och oskuld. Änka var en förhållandevis ovanlig helgonkategori och hon utmärktes också av att hon som änkebliven har avstyrt alla nya äktenskapsanbud

76. Ågren, 'Källkritik', s. 46–49, 59, 63.

77. Fröjmark, 'Från Erik pilgrim till Erik konung', s. 415.

78. Jfr skånska Torekov och västmanländska Romfartuna och deras lokalhelgon Tora respektive Romfar. Huruvida helgonen givit namn åt orterna eller tvärtom orterna givit namn åt helgonen är gamla tvistefrågor. Åtminstone i fallet Romfartuna (*in Rumfartunum* 1325) verkar det senare mera bestämt vara fallet. Lundén, *Svenska helgon*, s. 93–95, 223–225; Lundén, *Sveriges missionärer*, s. 459–461; Martling, *En svensk helgonkrönika*, s. 153–154, 173–174; *Svenskt ortnamnslexikon*, s. 258.

79. Williams, 'Vad säger runstenarna', s. 75. Bland skären och grunden tillhörande Signilskär som uppräknas av Sadelin 1853 finns inga namn av intresse i kultiskt avseende utom eventuellt "Thorskubbarna". Så som Sadelin återger namnet vore förleden tillsynes efter guden Tor. Det ter sig dock högst osäkert hur detta ska tolkas. Kobbarna i fråga är rätt låga, varmed namnet inte kan vara särdeles gammalt, och åtminstone senare har det återgivits *Torsk-*, efter fisken (*Gadus mortua*).

80. Jfr Gösta Tallqvist, *En bok om Åland* (Helsingfors 1910), s. 114 (boken har också utgivits i nyutgåva 2010 av Kjell Ekström i samarbete med några av Tallqvists ättlingar). Den svenska helgonhistorien känner till ett drottningahelgon, Ragnhild av Tälje, som skulle ha levat under senare delen av 1000-talet eller förra delen 1100-talet. Hon är historiskt svårplacerad. Inga källor om henne kan med säkerhet sägas vara äldre än 1400-talet. Lundén, *Svenska helgon*, s. 78–82; Lundén, *Sveriges missionärer*, s. 279–289; Anders Fröjmark, 'Ragnhild', *Svenskt biografiskt lexikon* bd 29 (Stockholm 1995–1997), s. 613; Martling, *En svensk helgonkrönika*, s. 113–115.

för att leva ett så fromt liv som möjligt. I så måtto banade Helena av Skövde väg för den heliga Birgitta.⁸¹

Med avseende på helgonkult i allmänhet bör någon mänsklig kvarleva tillskriven Signil ha uppbevarats vid kapellet, antagligen närmast i något slags skrin eller kista.⁸² Högst troligen hade kulten en upprinnelse i fynd av mänskliga kvarlevor i bergsklyftan på Signilskär. Bergsklyftan ”Signils krubba” i Geta skulle å sin sida snarast tyda på en alternativ tradition om Signils dödsplats, som alltså i varje fall tydligtvis ska varit en bergsklyfta. Klyftan i Geta har därtill påfallande nog ungefär samma dimensioner som klyftan kapellet på Signilskär är rest över.⁸³

En krubba (fsv. *krubba* < germ. *kriþjō*) är förstas en trågliknande behållare för utfodring av kreatur, men här associerar ordet uppenbart till bädden där Signil blivit av en Herrens ängel lagd till den sista vilan och där sedan hennes kvarlevor stått att finna. Enligt Nya testamentet (Lukas 2:8–20) lades den nyfödde Jesus i en krubba, varav uppkommit en ellips för ’barnkrubba’.⁸⁴ Enligt medeltida synsätt innebar den mänskliga döden den himmelska födelsen, *natale* eller *natalitium*.⁸⁵ Möjligen bör även ”Drottningkleven” på Isaksö i Geta, också det en smal bergsklyfta, beaktas i sammanhanget.⁸⁶ Utan någon känd vare sig onomastisk eller folkloristisk anknytning till Signil ter sig dock dess relevans mindre sannolik.

I medlet av mars 1809 hamnade Signilskär mitt i krigets kaos då svenska armén under von Döbeln retirerade över det frusna Ålands hav med ryssarna under Kulneff efter sig.⁸⁷ När ryssarna nalkades berättas åborna, skrämde av ryktet om kosackernas grymhet, ha burit fårskinnsfällor till skrevan norrut på skäret och gömt sig där med kvinnor och barn. När ryssarna kom fram fann de skäret öde. Åborna blev dock

81. Lundén, *Svenska helgon*, s. 46–51, 110–116, 130–195; Lundén, *Sveriges missionärer*, s. 102–145, 358–363, 366–394; Fröjmark, ’Från Erik pilgrim till Erik konung’, s. 395, 405–407, 410–411; Martling, *En svensk helgonkrönika*, s. 15–36, 59–63. Birgitta glömde dock för sin del aldrig att hon var hustru till och änka efter ett riksråd och Närkes lagman – i Italien gick hon senare under beteckningen *principissa Nercie*, furstinna, lagmanska i Närke.

82. Fröjmark, ’Från Erik pilgrim till Erik konung’, s. 401, 403.

83. M. Dreijer, ’Kapellet på Signilskär byggdes på 1100-talet’; M. Dreijer, ’Kapellruinen på Signilskär’, s. 7.

84. *Svenska Akademiens ordbok*, ’krubba’.

85. Lundén, *Sveriges missionärer*, s. 345.

86. M. Dreijer, ’Kapellet på Signilskär byggdes på 1100-talet’; M. Dreijer, ’Kapellruinen på Signilskär’, s. 7.

87. Jan Andersson, *Märket. Havsfyr och gränsland* (Mariehamn 2015), s. 223.

till slut upptäckta, men behandlades väl.⁸⁸ Den omtalade skrevan bör vara den som kapellet uppförts över. Den tycks ha varit mera allmänt förknippad med skyddssökande i samband med svåra oväder, orostider och annat liknande och tydligtvis har folk också omkommit där i svåra umbäranden.

En fråga som, kanske till viss förvåning, inte tagits upp tidigare är om Signilstraditionen möjligen kunde ha någon tråd gemensam med den vittspridda fornnordiska legenden om Signe och Hagbard. Hagbard är son till Håmund och älskar Signe, dotter till kung Sigar av siklingaätten, och får plikta med sitt liv genom hängning för sin kärleks skull. Signe tar sitt liv genom att bränna sig inne. En utförlig version av den mycket populära historien om Hagbard och Signe finns hos danske Saxo (cirka 1200). Intresset för denna berättelse höll sig genom hela medeltiden och därefter och återgår i folkvisor och i skillingtryck. Olika försök att förbinda berättelsen till verkliga platser ligger bland annat bakom att namnet på anrika uppländska Fornsigstuna kronoby på 1670-talet ändrades till *Signhildsberg*, vilket ju i sig också sätter fingret på namnvariationen *Signe*, *Signelill*, *Signil*, *Signhild*. Hagbard nämns bland sjökungarna i Nafnaþulur, namnuppräkningsarna av bland annat gudar och kungar, av vilka flera finns intagna i Snorres Edda och i kortare versioner även i eddadikterna.⁸⁹

88. Hanna Rönnberg, 'Kulneff på Åland eller Den gamle fyrvaktarens berättelse', *Åland* 175.1900. Den muntliga källan var i detta fall äldre lotsen Johan Erik Öhman (1827–1904), vars släkt i många generationer bott på skäret.

89. Börje Sandén, 'Sagan om Habor och Signhild', Agnes Allerstav (red.), *Fornsigstuna. En kungsgårds historia* (Upplands-Bro 1991); Katarina Harrison Lindbergh, *Nordisk mytologi från A till Ö* (Lund 2017), s. 53, 157, 245, 283, 285, 290. *Svenskt ortnamnslexikon*, s. 271. Av Nyman, *På åländska vägar*, s. 39, associeras helgonet Signil i en tämligen fantasifull passus med det nämnda uppländska Signhildsberg. Uppenbart kände Nyman inte till att sistnämnda ortnamn är taget först på 1600-talet. Som kuriosas kan tilläggas att i berättelsen om Signe och Hagbard har den förra en bror Alger och att det på Åland i Föglö finns ett Algersö samt i Kumlinge en gård *Algers* och ett grund Algesklobb. Det är troligen fråga om samma nordiska mansnamn, fsv. *Alfgeirr*, som bl.a. förekommer på två danska runstenar och en uppländsk. Peterson, *Nordiskt runnamnslexikon*, s. 19.

Kort efter det svenska nederlaget i 1808–1809 års krig och förlusten av Finland jämte Åland skaldade smålänningen Pehr Henrik Ling (1776–1839) den mot moskoviten riktade fornnordiskt allegoriska revanschdikten "Gylfe", varmed avses Sverige som sist sin "Aura", Finland. En första version utkom 1810 och utbyggda versioner de följande åren i syfte att bredda det samtidshistoriska underlaget. I sin fullaste form 1814 innehåller dikten cirka 12 000 verser. Jan Lindroth, 'Pehr Henrik Ling', *Svenskt biografiskt lexikon* bd 23 (Stockholm 1980–1881), s. 670. Häri förmärks inslaget "Och han kom, han kom den anade tid, / som åter vinkade barden till sång. / Han kom, han kom – och

Med denna berättelse sammanhör tveklöst lokalhelgonet Singeli av Asige i Halland. Namnet är en variant av *Signe*, *Signelill*, *Signhild*. Hon var dotter till kung Sigur och hade en förbjuden kärleksaffär med Haber, som blev dömd till döden. Domen verkställdes på en plats som ännu kallas "Habers hage", där fyra stora stenar restes till minne av Singeli och Haber, i folkmun kallade "Habers galge". När Singeli förstod att Haber döddats lät hon bränna sig inne. Ett par kilometer söder om Asige kyrka finns en tvillingkälla kallad "Singelis källa" eller "Singelis ögon". I källan har en rad olika mynt påträffats, vilket visar att offer utförts vid källan; troligen är det från början en förkristen offerkälla som sedan knöts till de lokala legenderna om Singeli. Ännu ett stycke in på 1900-talet förekom vallfärder till källan, särskilt på midsommaraftonen. Prästen predikade, man drack ur källan och åt sin matsäck, sjöng, lekte och dansade.⁹⁰

Ett åländska Signil rumsligt närliggande medeltida bygdehelgon är Karlung i Söderby-Karl, en dryg mil norr om Norrtälje på vägen mot Grisslehamn i Roslagen. Om hans person och gärning är stort sett ingenting säkert känt. Hans kult är sammanbunden med kyrkan i Karlungs- eller Karlskyrka (*Karlungskirkia* 1287) från 1200-talets

---

ännu en gång / stod Gylfe på Signilds blodiga ö / i ära och frid, / som Oden så lycklig, som Balder så blid, / och lämnade kärligt sin frälsade mö." Enligt den osignerade artikeln 'Sanchte Signille Skiär', *Västra Finland* 20.1.1927, skulle med "Signilds blodiga ö" avses Åland, något som Ling själv ska ha förklarat, varvid han skulle ha tänkt på Signilskär, som härmed vunnit sig en plats i den svenska litteraturhistorien. Något sådant verkar dock inte Ling någonsin ha uttryckt och utom att en sådan allegori för Åland hade tett sig ytterst sökt och obegriplig talar heller inte kontexten för en sådan mening. Troligast refererar detta till de marina trakterna av Sigtuna och Fornsigstuna/Signhildsberg i Uppland dit den tragiska sagan om Hagbard och Signe eller Sign(h)ild förlades av äldre författare. Evert Wrangel, *Småländska kulturbilder* (Lund 1925), s. 210–217.

Fornsigstuna utgör med sina husgrundsterrasser, tingshög och andra anläggningar en av Mälardistriktets mest uppseendeväckande fornlämningsmiljöer, med rötter åtminstone i vendeltid. Det är en gammal kungsgård som äldst hette Sigtuna och var belägen på en ö. Namnet betyder till förliden antingen 'sakta rinnande vatten' eller 'sankmark' och till efterleden 'inhägnat område'. Runt år 980 överfördes såväl kungsgårdsfunktionen som namnet till den nyanlagda kungastaden Sigtuna cirka 4 kilometer österut vid vattenleden mot Uppsala, medan leden Forn- tillfogades namnet på den förra orten som levde kvar som kronoby. På 1670-talet blev Fornsigstuna ett frälsesäteri under friherre Åke Rålamb (1651–1718) som lät uppföra den nuvarande herrgården och ändrade namnet till Signhildsberg, i äldre källor skrivet *Signesberg*, *Signilsberg* och liknande. Agneta Allerstav (red.), *Fornsigstuna. En kungsgårds historia* (Upplands-Bro 1991); Mats G. Larsson, *Svitjod. Resor till Sveriges ursprung* (Stockholm 1998), s. 144–146; Rune Edberg & Olof Heimer 'Nya aspekter på Fornsigstunas medeltid', *Fornvännen* 2019:3.

90. Martling, *En svensk helgonkrönika*, s. 174–176.

senare del (i korthet ofta kallad Karl). Noteras alltså att kyrkan här blivit namngiven efter helgonet och socknen därefter, något som också kunde anföras exempelvis för *Bot(vida)kyrka* i Södermanland (*ecclesia beati Botwidi* 1283, *Botuidhe kirkiu* 1298). Inne i Karlungs kyrka fanns en källa, och utanför en annan, kallad Karls källa. Kyrkan var under medeltiden, och så även långt efter reformationen, föremål för vallfärder för att bota alla slags sjukdomar.

Karlung nämns jämte andra helgon i litanian som ingår i tidebönboken för Uppsala stift, *Horæ de domina etc secundum ecclesiam Upsalensem* (1525). Han räknas här till martyrerna. Ett enda ben av helgonet uppbevarades i kyrkan, i en liten silverkista som i sin tur var placerad i en snidad ekkista, som avbildades 1635 av fornforskaren Johannes Rhezelius (1601–1666). Han upptecknade också legenden om Karlung, så som den då levde i folkmun. Legendan finns återgiven i hans verk *Monumenta Uplandica*, sedermera utgivet av C. M. Stenbock 1915–1917.

När den nitiske ärkebiskopen Laurentius Paulinus Gothus år 1641 visiterade Söderby och Karlskyrka förskräcktes han av den kvarlevande helgontraditionen och befallde att kulten av ”den avguden Karlung” genast skulle upphöra och hans relikier brännas. Att man dock inte hade så bråttom att efterkomma befallningen framgår av en uppgift från 1660 om att Karlungs skrin ännu stod kvar i kyrkan och det bars runt kyrkogården och över åkrarna till båtad för de döda och för årsväxten. Karlskyrka var vid denna tid svårt nedgången och lades sedermera i ruiner genom att Karlskyrka församling 1796 slogs samman med Söderby församling. Söderby kyrka blev den nya församlingen Söderby-Karls kyrka, medan Karlskyrka kyrka lämnades att förfalla och slutligen revs. Ruinen konserverades 1934–1935.

Den sent nedtecknade legenden om Karlung är högst opersonlig och stereotyp och svår att dra några vidare historiska slutsatser ur. Dock förmärks i vart fall att Karlskyrka ska ha föregåtts av ett kapell på samma ställe. År 1916 påträffades vid Aspsund en tidigmedeltida kyrkklocka, vilket förenats med en lokal tradition att estniska sjörövare en gång ska fört iväg Karlungskyrkas kyrkklocka. Stället för fyndet var tidigare sjöbotten och alltså skulle de estniska sjörövarna ha tappat den stulna klockan i vattnet.⁹¹

91. Gottfrid Carlsson, 'Sankt Karlung i Roden', *Kyrkohistorisk årsskrift* 1919; Nils Ahnlund *Oljoberget och Ladugårdsgårde* (Stockholm 1924), s. 72–94; Trygve Lundén, 'Sankt

Det har å sin sida menats att helgonet Karlung är ”ohistoriskt” och att namnet Karl(ung)s kyrka i stället innehåller namnet på kyrkans byggherre, således en personbeteckning Karlung, vilket sammanställts med grannbyn Karlösa. Andra liknande sannolika exempel på dylika patronatsnamn är fsv. *Ulfhildiakirkia* och *Sigrídhakirkia* i Södermanland.⁹² Så framställt ter sig problemkomplexet dock något trassligt. Rollerna som kyrkopatron och postmortalt lokalhelgon behöver ju ingalunda utesluta varandra, tvärtom kan de väl tänkas flyta ihop. Nämda Ulfhild, vars kyrka är identisk med Överselö kyrka på Selaön i Mälaren, har också tillsynes betraktats som helig då socknen tidigast varit namngiven *sancte Uluildis ecclesia, sancta Wluilda sokn* och liknande.⁹³

Kapellruinen

Olyckligtvis blev den gamla kapellruinen på Signilskär jämnad med marken hösten 1940 av den finländska militären i anslutning till att de militära anläggningarna från vinterkriget på skären demolerades. Lämplig sten från ruinen hade därtill använts till ett intelligande kul-sprutenäste.⁹⁴ Kapellet undersöktes arkeologiskt och restaurerades av Matts Dreijer 1948–1949.⁹⁵

Karlung i Roslagen, *Credo* 1944; Lundén, *Svenska helgon*, s. 26, 89–92, 225; Lundén, *Sveriges missionärer*, s. 455–458; Martling, *En svensk helgonkrönika*, s. 170–172, 184. Enligt t.ex. Ahnlunds hypotetiska mening hade Karlung varit ledare för ett allmogepåbud och funnit sin död under dettas värjande av det estniska sjörövaranfallet vid vilket kyrkans klocka ska blivit stulen men sedermera återfanns på forna sjöbottnen 1916. Om Botkyrka, se Lundén, *Svenska helgon*, s. 42; Lundén, *Sveriges missionärer*, s. 129, 144, 254–256, 366; Martling, *En svensk helgonkrönika*, s. 68–70; *Svenskt ortnamnslexikon*, s. 43.

92. Stefan Brink, *Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden* (Uppsala 1990), s. 127.

93. Lundén, *Svenska helgon*, s. 88; Lundén, *Sveriges missionärer*, s. 357.

94. M. Dreijer, 'Kapellruinen på Signilskär', s. 3–4.

95. *Berättelse över restaureringen av Signilskärs kapellruin 1948; Berättelse över arkeologiska undersökningar på Signilskär den 4 juli 1949*, Ålands Museum, Mariehamn. Om de militära anläggningarna i Signilskärsarkipelagen under krigen 1939–1940 och 1941–1945 se Kenneth Gustavsson, 'Befästningarna på Åland 1941–1945. Del 7. Fort 71 Signilskär (Enskär)', *Åland* 12.8.2023. Efter demoleringarna hösten 1940 återupptogs den militära verksamheten på skären i juni 1941, koncentrerade till Hellman och Enskär, och snart också själva Signilskär, vartill kom ett flertal kringliggande mindre poster. Avvecklingen påbörjades våren 1945. Enskärs sjöbevakningsstation inledde sin verksamhet hösten 1946 för att upphöra slutgiltigt 2011. De f.d. stationsbyggnaderna handhas av Eckerö Båtförening som med fotografier och texter berättar om den militära och andra verksamheter på skären.

Kapellruinen på Signilskär 1902. Fotografi: Reinhold Hausen, Svenska litteratursällskapet i Finland.

I sitt rekonstruerade skick är kallmurarna mellan 125 och 170 cm höga och cirka 170 cm tjocka, betydligt mera än vad de varit innan enligt Sadelin och Hausen.⁹⁶ Några tiotal meter nordost om kapellet finns en sänka i berget som förr varit insjö; kring den fanns spår av primitiv bebyggelse av okänd ålder. Kapellet har varit uppfört över en 2,5 meter bred klyfta i berget, fastän tjänligare platser finns varstans på ön. Klyftan har uppenbart spelat en väsentlig roll i Signilskulten. Sett via Sunniva till den allmänna legendformen och helgonkult rent allmänt ska klyftan tydligtvis varit Signils dödsplats där hennes kvarlevor påträffats.⁹⁷ Då kyrka eller kapell uppförts på dödsplatsen har det handlat om en förment martyrdöd.⁹⁸

96. Ringbom & Remmer, *Ålands kyrkor*, s. 170–171; Ringbom, *Åländska kyrkor berättar*, s. 117.

97. Helgonkulten och -sägenbildningen i Norden är alltid knuten till hävdad dödsplats och gravplats. Vid dödsplatsen uppfördes minneskapell, medan helgonkulten började vid graven. Lundén, *Sveriges missionärer*, s. 238, 329–330. Platserna kunde också sammanfalla.

98. Lundén, *Svenska helgon*, s. 52.

Kapellets byggnadsskick ger föga utgångspunkter för bedömande av dess ålder. Avsaknaden av allt murbruk har dock vanligen setts som en indikator på en hög ålder. I klyftan inne i kapellruinen fanns två gravar, av vilka åtminstone den ena varit täckt med en avlång gråstenshäll. Liken var jordade mycket grunt. Tillsynes hade de legat i stenkistor täckta av små hällar. Dessa gravanordningar har senare blivit rubbade genom den rörelse som orsakats av isbildningen i klyftan om vintrarna. Av skeletten återstod endast tänderna. Ägarna bör ha varit åtminstone över femtio år gamla och tillsynes män eftersom tänderna var så kraftiga. Ett trettiotal spikar, de flesta i klyftan, kunde vara från träkonstruktioner i kapelltaket och annat. Altaret hade antagligen stått på en bergknalle som skjuter upp mitt i klyftan och de döda hade sålunda nedlagts på var sin sida om altaret.

I klyftan fanns en del föremål utan någon ordning. Tillsynes var allting omrört av att vatten samlats i klyftan som om vintern frusit till is och lyft och förskjutit stenarna. Isen har också legat bakom att murarna över klyftan rasat ända ned till grunden. Kapellruinen har senare använts som lägerplats av färdande. Ett tjockt lager sot, kol och aska på berget innanför ingången tydde på att många lägereldar tänts på platsen. Mängder av ben av fisk och djur är rester efter måltider.⁹⁹

I klyftan påträffades femtio mynt härrörande från 1200-talets förra del till 1630-talet. De låg kringsspridda på olika nivåer i klyftan och det mesta talar för att det rör sig om till helgonet offrade mynt. Medeltidsmynten koncentrerade sig väster om bergknallen som altaret förmodligen stått på. Offertraditionen som sådan hade levt kvar ännu en bra bit in på 1600-talet.¹⁰⁰ Användningen av byggnaden

---

99. M. Dreijer, 'Kapellet på Signildskär byggdes på 1100-talet'; M. Dreijer, 'Kapellruinen på Signildskär', s. 4–6, 9–13; Matts Dreijer, 'De fasta fornlämningarna i Eckerö', *Åländsk odling* 1949, s. 38–39; Ringbom & Remmer, *Ålands kyrkor*, s. 171.

100. M. Dreijer, 'Kapellet på Signildskär byggdes på 1100-talet'; M. Dreijer, 'Kapellruinen på Signildskär', s. 13–21; Henrik Klackenbergh, *Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige* (Stockholm 1992), s. 312–313; Ringbom & Remmer *Ålands kyrkor*, s. 171. Om mynthantering i allmänhet i den östra svenska riksdelen ca 1200–1560, se Frida Ehrnsten, *Pengar för gemene man? Det medeltida myntbruket i Finland* (Helsingfors 2019). Radloff, *Beskrifning Öfver Åland*, s. 104, uppger att Eckerö kyrka i äldre tid varit en offerkyrka och att gåvor även i senare tid hade blivit lämnade av okända personer som ännu inte avklätt sig all vantro. Det sistnämnda anspelar på kvarlevande trosföreställningar från katolsk tid. Måhända var detta en till Eckerö kapellkyrka överförd kvarleva av offerandet vid kapellet på Signildskär?

för offentligt kyrkligt bruk bör ha upphört senast vid mitten av 1500-talet.¹⁰¹

Härutöver hade Dreijer lagt märke till tio stenkretsar på Signilskär och fem på Södra Degerskär, 4–6 meter i diameter. Enligt hans förmodan var dessa närmast spår efter rysk vakthållning på 1700–1800-talen.¹⁰² Det har sedermera visat sig att det finns flera av dessa och att det rör sig om så kallade övernattningsgrunder av okänd ålder.¹⁰³

Dreijer antog på sin tid att kapellet uppförts för de två påträffade gravarnas skull och att dessa troligen hörde till ”Ålands missionstid”, således kanske till början av 1000-talet. Myntfynden visade att kapellet funnits på plats senast vid mitten av 1200-talet, men då förekom murbruk redan, varmed det kallmurade kapellet vore åtminstone något århundrade äldre. Några spår av tegel fanns inte. Det var svårt att orda om arkitekturen. Alla muröppningar var förstörda sedan länge. Näverbitar mellan och under stenarna och även i svartmyllan tydde på att kapellet åtminstone i något skede haft nävertak. Kanske hade nedre delen först senare uppförts i sten, medan övre delen och röstena bestått av stock och ett trätak tätat med näver täckt det hela.

Att kapellet uppförts till nedre delen av stenhällar utan murbruk tydde i vart fall på att det hade ”en mycket hög ålder”, senast från 1100-talet. Till byggnadssätt påminde byggnaden om ”de små iriska stenkäppl som de talrika munksamfunden uppförde på Irland och öarna därutanför redan under vikingatiden och även tidigare”. Mycket talade för att kapellet varit ”Ålands äldsta gudshus”. Namnet *Heligman* tydde också på ”en mycket tidig del av den kristna tiden”.¹⁰⁴

Sedermera har två tänder och en del av käkbenet från det nordliga skelettet i klyftan AMS-daterats till 1470–1656. Tänderna har visat sig härröra från en rent inlandslevande person som inte livnärt sig på fisk.¹⁰⁵ Kapellet kan därmed inte ha uppförts för dessa gravars skull, som är avsevärt yngre än vad Dreijer ville förmoda. Högst troligen är de här begravda drunknade eller genom andra umbäranden omkomna resenärer; någon ordinarie gravgård har det inte varit fråga

101. Jfr Hiekkanen, *Finlands medeltida stenkyrkor*, s. 512–513, om Lemböte kapell.

102. M. Dreijer, 'De fasta fornlämningarna i Eckerö', s. 36–37, 39.

103. Andersson, *Märket*, s. 213.

104. M. Dreijer, 'Kapellruinen på Signilskär', s. 30–31; M. Dreijer, *Det åländska folkets historia*, s. 348–349. Detta återgår i stort i Matz & Matz, *Sällsamheter på Åland*, s. 22–23.

105. Ringbom & Remmer, *Ålands kyrkor*, s. 171, 294.

om.¹⁰⁶ Dock kvarstår att kapellet är högst målmedvetet uppfört över klyftan som måste ha spelat en central roll i Signilskulden. Denna klyfta är alltså, som framhållits tidigare, med högsta sannolikhet hennes hävdade dödsplats eftersom mänskoben påträffats där.

Åsa Ringbom å sin sida finner att kapellet med säkerhet är av medeltida ursprung. Kallmurstekniken betecknas förvisso som ålderdomlig, men skulle kunna förklaras av ”extrema byggnadsförhållanden på en öde ö långt ute i havsbandet”. Det finns ingen anledning att betvivla den datering som mynten tillåter, det vill säga till 1200- och 1300-talen.¹⁰⁷ I en senare skrift uppger Ringbom kapellet vara ”möjliggen från slutet av 1200-talet”.¹⁰⁸ Dessa dateringar ter sig rätt svävande. Det går knappast heller att dra slutsatser om ålder endast på basen av stenkonstruktionerna. Rent schematiskt bör stenbyggnationsfasen ha förgåtts av en eller flera träbyggnader.¹⁰⁹ Kapellfunktionen på platsen som sådan bör i varje fall kunna föras till tiden för de äldsta mynten.¹¹⁰ Dessa mynt måste vid tiden för deras offrande ha varit i cirkulation en tid. Därmed skulle kapellfunktionen troligast ha tillkommit närmast kring mitten av 1200-talet.

Enligt Markus Hiekkänen i sin tur tillskapades kapellet av de arkeologiska fynden att döma ”på 1200-talet”. Under fångsttider användes det säkert av fiskare som bodde på ön, men det övergavs på 1500-talet, bland annat för att fisket kollapsade men förmodligen också till följd av den nya religiösa situationen. Nedgången av fisket kom sig troligen av att salthalten i havsvattnet förändrades med minskat fiskbestånd som följd. Troligen var kapellet inte byggt i sten utan i trä och det stod på en stadig stenfot; ingenting finns kvar av inredningen.¹¹¹

106. Jfr Lundén, *Svenska helgon*, s. 219, om gravarna vid kapellet i Arild vid Skälderviken i nordvästra Skåne vid foten av Kullaberg i dagens Höganäs kommun. Här begravdes endast liken av drunknade (”strandgastar” eller ”strandvaskare”), medan de ordinarie begravningsplatserna fanns på Brunby sockens kyrkogård. Namnet Arild är av Helige Arvids fiskeläge (*Hellij Aruitz leje ca 1524*), vilket namn låter förstå att orten är uppkallad efter ett lokalhelgon, Arvid eller Arild. Enligt legenden blev denne mördad av sin styvfar och hans kropp flöt iland här. Om namnets bakgrund, se även *Svenskt ortnamnslexikon*, s. 24–25.

107. Ringbom & Remmer, *Ålands kyrkor*, s. 171.

108. Ringbom, *Åländska kyrkor berättar*, s. 117.

109. Jfr Williams, ”Vad säger runstenarna”, s. 64–65.

110. Jfr Hiekkänen, *Finlands medeltida stenkyrkor*, s. 510, om Lemböte kapell.

111. Hiekkänen, *Finlands medeltida stenkyrkor*, s. 460.

Från Gustav Vasas tid

Gustav Vasa blev riksföreståndare 1521 och utsågs till kung två år senare. Trots indragandet av kyrkans tillgångar hade kronan ekonomiska svårigheter, varför skattesystemet måste ses över och effektivieras. Den kungliga registraturen jämte kronans årligen uppgjorda räkenskaper utgör i sig tydliga markörer för den stärkta svenska statsmakten.¹¹²

I ett brev daterat den 26 april 1527 bekräftade kungen de privilegier som tidigare regenter utfärdat för allmogen i Väddö socken i Roslagen och som tillkommit för att Väddöborna skulle forsla resande över Ålands hav. Antagligen gavs liknande bekräftelser också till Eckeröborna och andra ålänningar som hade att se till att kungens krigsfolk och brevdragare kunde färdas österut.¹¹³

I fokus kom nu också Signilskär och dess roll i trafiken över Ålands hav. I ett öppet brev av den 6 juli 1545 vädjade kung Gustav direkt till bönderna på Eckerö om att någon skulle flytta ut till Signilskär för att där ta hand om de resenärer som var tvungna att stanna kvar på skären när vädret hindrade dem att fortsätta mot Eckerö eller Väddö. Brevet antyder att kungen fått kännedom om olyckor som timat när de resande blivit kvarhållna på Signilskär.¹¹⁴

Det tycks ha dröjt ett tjugotal år innan skäret fick den bosättning kung Gustav önskat. Hans son, kung Johan III, beviljade i ett brev av den 2 december 1568 Anders Karlsson på Signilskär fyra tunnor spannmål ur kronans förråd i Kastelholm med hänsyn till att denne under närmast föregående tid haft stor gästning.¹¹⁵ Fogden på Kastelholm ignorerade dock begäran. Därefter följer en lång brevväxling om utebliven lovad spannmålsleverans som följs av order från Stockholm om utlämnande av spannmål. Ibland fick öborna sin beskärda del, men lika ofta uteblev den. Detta pågick långt in på 1600-talet. Kastelholmsfogden ville tillsynes gärna behålla säden i kronomagasinet.

Med tiden permanentades dock spannmålshjälpen till åborna på skäret som med allt skäl var att betrakta som en mycket viktig station

---

112. Berglund & Ney, *Historikerns hantverk*, s. 134–136, 159.

113. Wilén, *Postfärder över Ålands hav*, s. 14.

114. *Konung Gustaf den Förstes Registratur XVII*, red. Victor Granlund (Stockholm 1896), s. 431–432; R. Hausen 'Spridda uppgifter om navigationen', s. 14–15; Wilén, *Postfärder över Åländska folkets historia*, s. 14–17; Ramsdahl, *Det åländska folkets historia*, s. 49.

115. Fagerlund, *Signilskär*, s. 11–12; Ramsdahl, *Det åländska folkets historia*, s. 49, 51.

på färdvägen mellan Vaddö och Eckerö. Skattelängder från 1600-talet tyder på att åborna var helt befriade från skatt och ränta då de ”haffver hvarken åker eller äng och boor på en haafzholme ther intet är skogh eller skiull”. De levde i huvudsak på fiske och säljakt. Till förmånerna hörde även att åtskilliga närliggande skär och kobbar fick disponeras av Signildskärsborna utan intrång av andra. Namnet på skäret där härbärgen låg kom också att i vissa sammanhang beteckna en betydande del av Eckerö skärgård.¹¹⁶

Signilskär förblev bebott praktiskt taget hela tiden fram till medlet av 1930-talet, då de sista familjerna flyttade bort. I dag finns endast en handfull byggnader kvar på den heliga Signils skär, belägna nära den 1846 anlagda hamnen på öns östra sida.

---

116. Per Didriksson, *Åland. Drag ur dess historia, folkliv och natur* (Karlskrona 1918), s. 38–40; Fagerlund, *Signilskär*; Wilén, *Postfärder över Ålands hav*, s. 16; Ramsdahl, *Det åländska folkets historia*, s. 51; Samuelsson, *Det åländska folkets historia*, s. 65–68; Andersson, *Märket*, s. 213–239.